

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Barokní medicína na Kuksu

Bc. Renata Vykysalá

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Evropská kulturní studia

Diplomová práce

Barokní medicína na Kuksu

Bc. Renata Vykysalá

Vedoucí práce:

Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Děkuji vedoucímu diplomové práce Mgr. Eduardu Neupauerovi, Ph.D. za velmi cenné připomínky a podněty.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	ČESKÉ BAROKO.....	4
2.1	Barokní člověk	5
2.2	Barokní kultura.....	6
3	FRANTIŠEK ANTONÍN ŠPORK A ROD ŠPORKŮ	10
3.1	Veřejný život hraběte Šporka.....	14
3.2	Hrabě Špork stavitel.....	15
3.3	Bojovník za pravdu a spravedlnost	17
4	BAROKNÍ MEDICÍNA.....	21
5	IDEA LÁZEŇSTVÍ.....	24
5.1	Vznik lázní na Kuksu	27
5.2	Lázeňská léčba na Kuksu	32
5.3	Stavební perioda na Kuksu.....	35
5.4	Lázně Karlovy Vary a komparace lázeňství	38
6	IDEA HOSPITÁLNICTVÍ.....	44
6.1	Klášterní lékárny	45
6.2	Medicínská léčba na Kuksu	47
6.3	Vznik hospitalu na Kuksu	52
6.4	Barokní lékárna na Kuksu	55

7	ZÁVĚR	61
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	64
9	RESUMÉ	68
10	PŘÍLOHY	69

1 ÚVOD

Cílem předkládané diplomové práce je představit ucelený výklad barokní lázeňsky orientované medicíny se zaměřením zejména na lázně Kuks v letech 1692–1750. Práce je zpracována v historicko-kulturních souvislostech, aby bylo dosaženo většího zpřehlednění a bylo možné zhodnotit, zda medicína na Kuksu byla ve srovnání se stavem dobového medicínského vědění spíše pokročilá, či zpátečnická.

První část práce zobrazuje pohled na baroko jako kulturní období, které je možné v Čechách vymezit třicetiletou válkou, a jehož konec je datován nástupem osvícenství. České baroko představuje uceleně ve své tvorbě historik Zdeněk Kalista, který byl považován za odborníka barokní doby. Práce čerpá zejména z jeho děl *České baroko*, *Tvář baroka* a okrajově také z knihy *Století andělů a ďáblů*. Česká barokní kultura vykazuje zcela specifické znaky, kterými jsou zázraky, zázračná uzdravení a kult poutního zvyku, který se promítá také architektonicky do barokní krajiny v podobě kostelů, kapliček, křížů a božích muk. Zejména barokní pojetí života a smrti, zázraky a zázračná uzdravení jsou příkladem toho, jakým způsobem byla chápána barokní medicína, a jak barokní doba ovlivňovala vývoj medicínské vědy.

Druhá část práce se zabývá osobností hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738), který je mnohými považován za kontroverzní osobnost barokní doby. V kapitole je zpracován nejen Šporkův původ a rod, náboženské vyznání, ale také jeho veřejný život a stavitelský záměr dvou zdánlivě odlišných „světů“ v Kuksu. Dále povahové rysy hraběte Šporka, které se nejlépe profilují v jeho četných přích, které vedl za vlastní pojetí pravdy a spravedlnosti. Tento feudál, který ovlivňoval veškeré dění v Kuksu, musel zcela jistě působit i na lázeňskou a medicínskou léčbu, která zde byla uplatňována. To byl také důvod, proč bylo nutné zaměřit se na osobnost, která ovlivňovala celé panství a chod v této východočeské lokalitě. Osobností Františka Antonína Šporka se zabýval historik umění Pavel Preiss v díle *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách* (2003), toto druhé odborně zpracované a rozšířené vydání knihy se stalo stěžejním zdrojem pro zpracování profilu této barokní osobnosti.

Třetí část práce je jistým úvodem do barokní medicíny zejména 17. a 18. století, která sice již vycházela z „nové experimentální lékařské vědy“, avšak tento pokrok zůstával ještě v tomto období spíše na úrovni teoretické. Morové epidemie ukazují pohled barokního člověka na nemoci, jenž vnímá jako jistý druh božího trestu. Trest, vina

a pokání jsou nutnou součástí barokní medicíny. Pro její výklad bylo v kapitole využito zejména dílo Roye Portera s názvem *Největší dobrodiní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*.

Čtvrtá část práce se orientuje na lázně a lázeňskou léčbu. Pro obecný úvod do balneologie bylo využito hlavně dílo *Obrazy z dějin lázeňství* od Vladimíra Křížka, který je řazen k významným osobnostem českomoravské balneologie. Dále jsou zde popsány pohnutky zřizovatelů a důvody vzniku lázní. Vysvětleny léčebné postupy, které se během 16., 17., a 18. století proměňovaly a procházely vývojem v návaznosti na dobovou medicínu a lidové léčitelství.

Součástí tohoto oddílu je založení lázeňství na Kuksu. Jsou zde uvedeny důvody vzniku, které se z počátku opíraly o barokní kult zázraku, jenž vycházel z kukské pověsti. Následně vysvětlen budovatelský záměr Františka Antonína Šporka pro výstavbu lázní. Základním pramenem kapitoly je traktát Karla Valentina Kirchmayera o léčivosti pramene, který vyšel roku 1696 v Praze v českém jazyce pod názvem *Starodávny Kucus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležité užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Tento dochovaný historický pramen je psán novogotickou češtinou a nachází se v Národní knihovně České republiky v Praze. Druhé vydání spisu, které bylo v práci využito, vychází v německém jazyce v Praze roku 1718 a je doplněno o důležité obrazy rytin lázní. Tento spis poskytl pro potřeby diplomové práce Městské muzeum v Jaroměři. Uvedené historické zdroje dokumentují vznik a podobu lázní, ale také lázeňskou léčbu na Kuksu. Výklad se zaměřuje zejména na lázeňské metody, užívání vody, koupele, stravování, ale také společenský život v lázních, který byl nedílnou součástí lázeňské péče 18. století. Vývoj lázní na Kuksu dokládá také dílo Vojtěcha Paula s názvem *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*, které vydalo Jaroměřské muzeum v roce 1924, a které je také v práci využito.

Část o lázeňství zakončují lázně v Karlových Varech. Karlovarské lázně jsou součástí této práce z toho důvodu, aby bylo možné vhodně posoudit a porovnat lázeňství, které bylo započato na Kuksu. Podkapitola mapuje počátky lázeňství a metody, které se v lázních uplatňovaly. Základním dílem je *Pojednání o Karlových Varech* z roku 1522, jehož autorem je Václav Payer z Lokte. Traktát zásadně proměnil v 17. a 18. století karlovarskou lázeňskou léčbu.

Pátá část práce se zaměřuje na hospitaly a klášterní lékárny, které vznikaly v souvislosti se zakládáním hospitalů. Pojednává o hospitalu Kuks a jeho lékárně spravované milosrdnými bratry. Odhaluje pohled do barokní medicíny tak, jak zde byla provozována za života zakladatele hospitalu Františka Antonína Šporcka. Kapitola je zpracována na základě záznamů z *Deníků Tobiáše Antonína Seemanna*, které opsal Tomáš Halík. Tento archivní rukopis poskytl pro potřeby diplomové práce Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem. Deník obsahuje německo-české zápisy z let 1726, 1729, 1731–1733, 1735 a 1737. Hodnověrně na základě receptů popisuje medicínskou léčbu doby barokní před příchodem řádu milosrdných bratří na Kuks. Druhým zdrojem je spis *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778*, který popisuje mimo jiné zdravotní problémy hraběte Šporcka, které následně vedly k vyhledávání nových i lidových léčebných metod, které popisují Seemannovy deníky. Poslední částí této kapitoly je založení barokní lékárny v hospitalu, jejíž vznik je spojován s příchodem milosrdných bratří na Kuks. Tato část tedy mapuje lékárenství a medicínskou léčbu na Kuksu od roku 1743. Zaměřuje se na popis lékárny, lékárenských pomůcek a léčiv, se kterými barokní medicína pracovala.

Předpokládaným výsledkem práce je zpracování těchto pěti částí za pomoci odborné literatury a uvedených pramenů, které povedou ke zjištění zamlčených předpokladů barokní medicíny. Na základě těchto získaných informací bude možné lépe vyhodnotit, zda barokní medicína na Kuksu byla v souladu s barokní dobou či nikoliv. Zda ji svým medicínským věděním překračovala nebo byla naopak archaická.

Závěrem bych ráda poděkovala za vstřícnost a poskytnutí materiálu v rámci badatelských služeb. Poděkování patří průvodcům Hospitalu Kuks, kteří mi umožnili individuální přístup do barokní lékárny z důvodu podrobného zdokumentování medicínských reálií. Kastelánovi Kuksu Liboru Švecovi za pomoc při hledání prvního česky vydaného spisu Karla Valentina Kirchmayera o léčivosti pramene z roku 1696. Zaměstnancům Městského muzea ve Dvoře Králové za trpělivost a poskytnutý čas při zpracovávání Seemannových deníků. Poděkování patří také Městskému muzeu v Jaroměři a Rentzovu muzeu v Kuksu.

2 ČESKÉ BAROKO

Baroko bylo kulturní období, které svou uceleností v uměleckém projevu nabylo evropského charakteru. Tyto jeho obecné rysy je možno nacházet v literatuře, hudbě, architektuře, sochařství i výtvarném umění. Se vznikem termínu baroka se etymologicky pojí nejčastěji portugalské slovo „BAROCCO“ a v překladu se jedná o perlu neobvyklého tvaru. Je možno se setkat také s názorem, že baroko vzniká ve Španělsku. Španělský termín „BERRUECO“ je spojován s klenotnictvím a zlatoryectvím. Nejméně je však znalci přijímán italský výraz „BAROCO“ pocházející ze středověké scholastiky a značící proces komplikace v logice. Všechny tyto termíny byly v 16. století chápány pouze v symbolickém významu a nejednalo se ještě o typický termín baroka nacházejícího se v umění. Baroko v evropském kontextu je datováno od konce 16. století až do 17. století. Toto měřítko je však platné pouze v obecné šíři. Přesná datace se mění v různých zemích západní Evropy.¹

Zaměříme-li se na baroko v Čechách, pak ho časově lze definovat jako období vymezené třicetiletou válkou, které končí osvícenstvím, tedy nástupem Marie Terezie na trůn (1740). Zdeněk Kalista napsal ve svém díle *České baroko*, že tato nová doba zrodila jiného člověka. „*Tento nový – můžeme už říci: barokní – člověk je upoután ke své zemi a k jejím uzlinatým starostem jistě více než jeho předkové XVI. a počínajícího XVII. věku. Není už bohatých, kvetoucích Čech, bohaté, kvetoucí Moravy a bohatého, kvetoucího Slezska, v jejichž prostředí žili jeho otcové, dědové a pradědové. Jen zpustošená země, spálené domy, opuštěné grunty, plevelem i lesem zarostlá pole, řemeslo „na dno padlé“ a truhlice s penězi a drahými věcmi zpola či úplně vybrakované zůstaly tu po velikém zápasu let 1618–1648.*“²

Zdeněk Kalista napsal ve svém díle, že základní definicí baroka je touha „přiblížení se Bohu skrze tento svět“. Tuto dychtivost v člověku probudilo již 15. století, které bylo věkem zámořských cest a objevů nových zemí, ve kterých docházelo k šíření křesťanství. Česká země nemá Kryštofa Kolumba, ale slyší o dalekých krajích a jejich odlišnostech z cestopisů, a to se u ní projevuje podle Kalisty jako hlad po prostoru. Ona fantazie, která byla u člověka probuzena velkými zámořskými objevy, způsobila u umělců neklid, až patos, který měl za následek monumentální architekturu chrámů, nové barvy

¹ KRATOCHVIL, Antonín. *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1991, s. 10–11.

² KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 18.

a rozvolňující se tvary v umění.³ Kalista říká že: „*Barokní člověk chce postihnouti nebesa na zemi. Hromadí zlato na svých oltářích, ve svých chrámech, ve svém umění, aby zachytil v něm kus nezachytitelné záře řádu nadpřirozeného, prolamuje svoje kopule chrámové do vzdušných feerií, unášejících diváka vzhůru, staví falešné perspektivy ve svých architekturách, aby v nich ukojil svůj hlad po prostoru a postavil jakési zrcadlo nekonečnu, v prudkém dešti nezvyklých barev a světel snaží se vás vytrhnouti z tohoto světa, aby vás přenesl do jakéhosi světa druhého.*“⁴ V tomto novém světě je člověk blíže Bohu. Podle Kalisty však nutně v životě jedince nastává určitý rozpor, neboť je jednak okouzlen světskou krásou, prostorem a hmotou, ale na druhou stranu touží po duchovním spojení.⁵

2.1 Barokní člověk

Barokní člověk chápe pozemské putování jako cestu k Bohu. Smrt mu otevírá bránu do nekonečna, po níž celý život toužil. Toto psychické barokní naladění nelze nijak rozumově vysvětlit. Kalista mluví o sladké smrti, neboť člověk se ocitl na místě, po kterém prahнул.⁶ Člověk žijící v době baroka se smrti nebál tak jako renesanční člověk. Považoval se za hrdinu, který šel smrti vstříc s vědomím, že jej smrt jednoho dne přemůže.⁷ Od dob pozdního středověku byly různě znázorňovány „Tance smrti“, které vyvolávaly v lidech strach. Nikoliv však v baroku, které vytváří dokonalý kontrast toho, jak negativně byla smrt pojímána v jiných dobách.⁸ S výtvarným zpracováním „Cyklu Tance smrti“ se setkáváme také na Kuksu. Fresky, které jsou zde na zdech chodby hospitalu, nechal zobrazit před rokem 1729 zakladatel František Antonín Špork (obr. č. 1). Ve svém počátku představoval „Tanec smrti“ vyprávění o strašidelných hřbitovních rejích kostlivců o půlnoci. Středověk do svého „Tance“ pozval kromě mrtvých bytostí i bytosti živé. Tato změna je připisována dominikánům a františkánům. Podstatou tohoto ztvárnění je rovnost mezi lidmi. Malby měly lidem připomínat zákon,

³ KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 8–12.

⁴ Tamtéž, s. 11.

⁵ Tamtéž, s. 11.

⁶ KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 57.

⁷ KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 35.

⁸ KALISTA, Zdeněk. *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H&H, 1994, s. 31.

že před smrtí jsme si všichni rovni. Smrt si nevybírání a nezajímá se o to, kdo je bohatý a kdo chudý nebo jakého je kdo postavení.⁹

„Vše kosti stejny. Smrti jsme všickni podrobni. To zdaž již na pozounu svým Smrt troubit neslyšíme? A když ona zazpívá svou, s ní k tanci jít musíme. Podměž tedy, aniž se kdo vymlouvej s tvou vzácností. Tu rovni jsme. Jednostejně jdou v popel všechny kosti.“¹⁰ Fresky hospitalu byly v 18. století zbarveny. Důvodem bylo vypuknutí tyfu a následná dezinfikace vápnem, která se nevyhnula ani malbám. V roce 1987 byly odkryty první dvě fresky.¹¹ Nově roku 2014 pak bylo odhaleno zbývajících padesát i s textem, který se ukrýval pod každou freskou. Ze špitálních zdí se tak dozvídáme to, s čím byl barokní člověk smířen, že smrti není ušetřen nikdo, a to ani mnich, král, žebrák, opat, milenec, papež, zloděj, blázen a ani malé dítě.

2.2 Barokní kultura

I přes barokní vědomí týkající se smrti, je třeba zmínit výrazný jev typický zejména pro baroko, a tím jsou zázračná uzdravení a zázraky přicházející shora. Války, morové epidemie, ale i jiná nebezpečí a strachy přivádí člověka k hledání potěchy. Barokní člověk tuto útěchu nacházel ve víře. Prosbami se obraceli k Matce Boží prostí lidé, šlechtici i panovníci. Přichází kult v podobě barokního poutního zvyku. Zázraky, zázračná uzdravení a různá přání přivádí lid k poutním místům. Stejně tak jako touha po odpuštění a posílení zbožnosti je vede na tato místa. Nelze opominout také skutečnost, že mnozí touto výjimečnou událostí, která byla spojena s poutním putováním po krásné krajině, alespoň na čas zapomněli na životní strasti, bolest a bídu. Pout' měla svá pevná pravidla a jejím vrcholem byla bohoslužba. Nejvíce byla navštěvovaná ta poutní místa, která měla svůj zázračný pramen nebo studánku.¹²

Uctívání těchto pramenů, vod, ale i kapliček je nejvíce připisováno barokní době, ale je známo již v pohanské době. Místa, která byla již dříve uctívána, byla provázena různými legendami či pověstmi, které byly přejímány z pohanského náboženství. Nejvíce se jich dochovalo o sv. Vojtěchu, který podle pověsti dokázal přivolat vodu, dále

⁹ ŠERÝCH, Jiří. *Michael Rentz fecit: Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka*. Praha: Karolinum, 2007, s. 279–281.

¹⁰ Tamtéž, s. 290.

¹¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 318.

¹² MIHOLA, Jiří. *Na cestě do nebeského Jeruzaléma*. In.: MIHOLA, Jiří. (ed.). *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 8.

o sv. Prokopu, jenž měnil vodu ve víno nebo se objevují i vyprávění o sv. Václavu, jehož prameny měly léčivou sílu.¹³ „Mnoho vodních zdrojů je zasvěcováno PANNĚ MARIÍ, často ve spojení s místem jejího zjevení či zázračného uzdravení, další pak sv. ANNĚ, při nichž leckdy byly zřizovány lázně. Svatoannenským pramenům bývá připisována moc léčit oční neduhy i slepotu, dále např. dnu, revma a vůbec nejrůznější další nemoci. Četné prameny jsou spjaty i se jmény sv. LUDMILY, sv. JANA KŘTITELE či poustevníků sv. IVANA, sv. VINTÍŘE (Gunthera) aj.“¹⁴

Zvěsti v podobě zázraků a zázračných uzdravení byly pro lid důležitým jevem. Tento fenomén potvrzoval nekonečnou boží moc, jež dokáže ovlivňovat lidské osudy. Zázrak a ochrana před zlými silami byly v 17. a 18. století výrazem boží milosti, za něž bylo důležité projevit díky. Chudí děkovali Bohu modlitbou a bohatí penězi nebo dary. Pro barokního člověka měla boží pomoc velký význam zejména pro psychiku, neboť pomoc od Boha byla znakem toho, že je člověk přijímán. Naopak neštěstí, které někoho postihlo, bylo znamením toho, že mu Bůh odepřel svou přízeň. Člověk se tak nezřídka dostal na okraj společnosti a byl jinými souzen.¹⁵ Důležitým projevem vděčnosti člověka bylo vyprávění druhým o pomoci a zásahu světce. Tím, že byla zpráva o zázraku šířena mezi lid, dochází k uctívání světce, což vede k vzestupu počtu věřících na poutních místech. Zde byl zázrak přede všemi s největší pečlivostí a všemi podrobnostmi zapsán do sbírky zázraků – podivuhodných událostí.¹⁶

Barokní poutě a jiné slavnosti byly znakem barokní kultury, na jejichž základu lze pochopit barokní smýšlení této doby, zbožnost člověka, ale i jeho pohled na život a svět.¹⁷ Krajina venkova ve střední Evropě se v době baroka dočkala mnoha architektonických poutních dominant. Každý kout Čech měl svoje poutnické trasy opatřené architekturou v podobě typických kapliček, křížů a božích muk.¹⁸ „Dlouhá existence poutí v 17. a 18. století dala vzniknout nádherným alejím stromů, radiálně, dle poutních cest se sbíhajících

¹³ KOVAŘÍK, Petr. *Studánky a prameny Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 13–14.

¹⁴ Tamtéž, s. 14.

¹⁵ MIHOLA, Jiří. *Barokní poutnictví na Moravě*. In.: MIHOLA, Jiří. (ed.). *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 61–62.

¹⁶ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 29.

¹⁷ MIHOLA, Jiří. *Barokní poutnictví na Moravě*. In.: MIHOLA, Jiří. (ed.). *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 69.

¹⁸ HOLUBOVÁ, Markéta. *Jezuité a významná Mariánská poutní místa v českých zemích*. In.: MIHOLA, Jiří. (ed.). *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 113–114.

*k poutnímu místu a chránících poutníky před nástrahami počasí. K odpočinutí poutníků vznikaly při cestách zájezdní hostince či hospice a při nich kaple k zbožnému rozjímání. Poutě tedy pomáhaly urbanizovat krajinu, přičemž můžeme hovořit takřka o její sakralizaci.*¹⁹ Příkladem některých poutních míst jsou například: Svatá Hora u Příbrami, kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře u Žďáru, kostel sv. Víta v Dobřanech, kostel Panny Marie ve Staré Boleslavi nebo kostel v Mariánském Týnci a řada jiných významných míst v Čechách.²⁰

Katolická šlechta v barokní době projevovala svoji zbožnost a poděkování Bohu tím, že vytvářela architektonické dominanty v podobě rodových hrobek, kterými udržovala v paměti svoje rodové předky či zakladatele.²¹ Tímto příkladem může být kostel Nejsvětější Trojice s kryptou v Kuksu (1707–1717), kterou nechal vystavět František Antonín Špork jako trvalou upomínku na svoje nejbližší, ale také proto, aby ukázal na pomíjivost lidského života. *„Na jeho dveřích jest vyobrazena smrt jako kostlivec s kosou u nohou. Na temeni její hlavy spočívají přesýpací hodiny uzavřené ve skřínce, kterou dvě křídla obepínají. Rychloběžný čas, který se nedá ničím zastavití má tím býti znázorněn.*²² Hrabě František Antonín Špork nechal v souladu s barokní dobou vytvořit také poustevny a sochy v Novém lese nedaleko Kuksu. Vzniká tak Poustevna sv. Antonína (1718–1720) a Poustevna sv. Pavla (1718–1720). V areálu Nového lesa pak nechal vytvořit Matyášem Bernardem Braunem sochu sv. Maří Magdalény (1726), sochu sv. Jana Křtitele (1726), sochu poustevníka Juana Garina (1726), sochu poustevníka Onufria (1726), reliéf Klanění pastýřů a Příchod tří králů (1727–1729, 1731–1732) a sochu studny Jakobovy (1729).²³

Zdeněk Kalista se ve své knize *České baroko* vyjádřil o této kulturní etapě jako o odkazu, který zůstává nadále živý. *„V barokním světě, i když umíráš, tvůj příklad žije, tvůj odkaz nezachází, ty, který sám jsi byl jen nositelem či tvůrcem určité tradice, touto*

¹⁹ ROYT, Jan. *Být poutníkem v dobách minulých a dnes*. Zvlekov: AgAkcent, 2010, s. 9.

²⁰ Tamtéž, s. 9–10.

²¹ ČAPSKÁ, Veronika. *Servité a barokní poutní krajina střední Evropy*. In.: MIHOLA, Jiří. (ed.). *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 117.

²² HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork: hospital v Kuksu*. II. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1910, s. 2.

²³ KAŠE, Jiří, KOTLÍK, Petr. *Braunův Betlém: drama krajiny a umění v proměnách času*. Praha: Paseka, 1999, s. 33–89.

tradici budeš trvati dále.“²⁴ Kalista tímto vyjádřením fakticky zhodnotil i Šporkův tvůrčí záměr a odkaz budoucím generacím.

²⁴ KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 34–35.

3 FRANTIŠEK ANTONÍN ŠPORK A ROD ŠPORKŮ

František Antonín Špork byl jednou z nejkontroverznějších osobností baroka a je nadále neustálým zdrojem historického zkoumání. Jeho osobností v dějinách se zabývali historikové a spisovatelé žijící v různých dobách. „*Není snadné vždy pochopit podivínská, často rozmariná či vrtošivá rozhodnutí tohoto „novopečeného hraběte“, ale čím jsme mu v čase vzdálenější, tím jasněji začínáme tušit, že za jeho mnohdy kuriozními nápady a realizovanými záměry vězí vedle jeho rozporuplné povahy i podivuhodná směsice katolicky zpřítomněných vizí, protestantsky orientovaného symbolismu, jansenistické snahy osvobodit víru od zvykového křesťanství, mravnost od laxní morálky, a to všechno je navíc okořeněno barokně manýristickým směřováním k jedinému cíli: alegoricky a co nejbarvitěji vypovídat o vnitřních i vnějších skutečnostech člověka v tomto světě.*“²⁵

František Antonín Špork byl synem Jana Šporka, který pocházel ze selských poddaných poměrů. Otec Jan Špork se narodil pravděpodobně kolem roku 1595 a stal se během třicetileté války příkladným vojákem. Jeho vojenské schopnosti a nesporný strategický talent ho vynesly z funkce sluhy vojenského bubeníka na generála kavalerie.²⁶ Za četná vítězství v bitvách proti Turkům v letech 1663 a 1664 i za věrné zásluhy jej císař Leopold I. povýšil do stavu dědičných říšských hrabat.²⁷ Mírou úspěchu však pro Jana Šporka nebylo věnované šlechtictví, nýbrž peníze, které investoval do skupování statků, a to výlučně v Čechách. Zde se ve smýšlení silně rozcházel se svým synem Františkem Antonínem, který naopak na selský původ hrdý nebyl.²⁸

Matkou Františka Antonína Šporka byla Eleonora Marie, která se narodila v roce 1622 a byla z rodiny meklenburských junckerů von Fineke. Byla o mnoho let mladší než její manžel, ale přesto ji generál přežil. Eleonora Marie doprovázela muže při válečných taženích a v boji proti Francii roku 1674 za nevyjasněných okolností umírá. Janovi Šporkovi porodila dvě dcery a dva syny. Její tělo bylo uloženo ve Valencienne v dominikánském kostele.²⁹

²⁵ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 7.

²⁶ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 20.

²⁷ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 8.

²⁸ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 22.

²⁹ Tamtéž, s. 24.

Hrabě František Antonín Špork se narodil jako prvorozený syn 9. 3. 1662 v Lysé nad Labem. Dětství prožil v Heřmanově Městci na zámku svého otce, kde navštěvoval místní školu. Od osmi let začal studovat na jezuitské škole v Kutné Hoře, kde se vzdělával také v latině. Na pražské univerzitě začal studovat ve třinácti letech filosofii a právo. Univerzita té doby byla sice v držení jezuitů, on se zde však seznamuje s Francisem O'Devlinem, který byl svým vyznáním františkán a pravděpodobně přivedl Šporka k poustevnickému křesťanství. Zde je možné spatřovat pozdější zálibu hraběte Antonína Šporka v budování meditačních míst a pousteven.³⁰ Studium na Karlo-Ferdinandově univerzitě v pražském Klementinu ukončil, když mu bylo šestnáct let. *„Je zajímavé, že byl Františku Antonínovi, jakoby již volbou křestních jmen předurčenému k jakési volné příslušnosti k františkánské rodině, za studií na jezuitském učilišti přidělen za korepetitora představitel opačného názorového zaměření, hybernský františkán, Irčan Francis O'Devlin.“*³¹

František Antonín Špork měl z dětství jen málo vzpomínek na svoje rodiče. Generál Josef Špork následoval svoji ženu necelých pět let po její smrti. Zemřel v Heřmanově Městci v roce 1679. Vojenská disciplína jeho otce se na mladém Šporkovi sice podepsala, ale nemohla nahradit ztrátu obou rodičů, kteří by ho byli ušetřili řady zklamání. *„Mnoho o nich vlastně ani nevěděl a teprve později po čtyřiceti letech si opatroval bližší zprávy od svého příbuzného, držícího rodný statek generálův v diecési padebornské. Maje za sebou právě jeden rok filosofického studia na pražské universitě, stál nad hrobem otcovým takřka osamocen.“*³²

Po ukončení univerzity v Praze se František Antonín Špork vydává v letech 1680–1682 na zkušenou po Evropě, jako každý mladý šlechtic té doby.³³ Kavalírské cesty měly v 17. století přesně stanovený program, který měl přispět k výchově mladého šlechtice. Součástí výuky bylo studium jazyků, získání společenských kontaktů, seznámení se s malířským uměním a architekturou, ale také pochopení kultury jiných zemí. Přínos kavalírských cest je v české barokní kultuře zcela zásadní, neboť šlechtici na základě těchto poznatků, zvyšují nároky na architekturu, sochařské a malířské umění

³⁰ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 8–9.

³¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 30.

³² TRÍSKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938, s. 7–8.

³³ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 2.

vůbec.³⁴ Hrabě Špork absolvoval kavalírskou cestu, která vedla přes Itálii, Španělsko, Francii, Anglii, Holandsko, Belgie, Německo a Rakousko.³⁵ Na těchto cestách za poznáním jej provázal hofmistr a učenec Trippel. Až po ukončení těchto kavalírských cest mohl František Antonín Špork následně převzít dědictví po svém otci.³⁶ „*Poznal při tom mnohé, co později ovlivňovalo jeho myšlení a názory, ale i řadu vynikajících architektonických děl, s jejichž odezvou se pak setkáváme i v Kuksu.*“³⁷

Při plánování této cesty byla největší část pobytu věnována Paříži. Zde se hrabě seznamuje se dvorem Ludvíka XIV.. Francouzský dvůr „krále Slunce“ ve Versailles se pro Šporka stává celoživotním vzorem v jeho budoucím počínání. Pavel Preiss, který se zabýval osobností hraběte ve své knize *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách* uvádí, že nejen životní styl jej ve Francii okouznil, ale že je možné, že z kavalírských cest v Paříži si přivezl i onu myšlenku náboženských reforem spojenou s jansenismem.³⁸ „*Hrabě prý se tedy seznámil nejen s hnutím jansenistickým, nýbrž vůbec s filozofy francouzskými, anglickými a holandskými, novými cestami se v těchto stycích posiloval až byl přiveden ku nepřátelství s jezuitským řádem. Ba bylo docela tvrzeno, že královský dvůr francouzský pomýšlel na to, aby získal hraběte Šporka pro svoji protihabsburskou politiku v Čechách.*“³⁹

Pavel Preiss tuto hypotézu ve svém díle vyvrací tím, že Špork sledoval především vlastní zájmy. Nezajímalo ho vzrůstající politické napětí ani konkurenční boj mezi velmocemi.⁴⁰ Z této kavalírské cesty přivezl hrabě zpět lebku své matky, kterou vyzvedl ve Valenciennes. Tu pak po návratu domů uložil do speciálně zhotovené skříňky a denně se k ní modlil. Z Versailles do Čech přivezl hrabě Špork hudební nástroj zvaný lesní roh, který u nás v té době nikdo neznal. Své dva sluhy zde nechal vyučit hře na tento nástroj a později po založení Kuksu je angažoval v kapele Tobiáše Seemanna, který byl jednak hudebním skladatelem, ale také Šporkovým hofmistrem.⁴¹ Na základě deníků, které

³⁴ MACEK, Petr, BIEGEL, Richard, BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. Praha: Karolinum, 2015, s. 222.

³⁵ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 9.

³⁶ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 30.

³⁷ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 2.

³⁸ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 32–34.

³⁹ TŘÍSKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938, s. 8.

⁴⁰ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 32.

⁴¹ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 9.

Seemann během hraběcí služby sepsal, je možné rekonstruovat řadu okolností týkající se života hraběte Šporka. Opis těchto německo-českých deníků vytvořil Tomáš Halík a nalézá se v Městském muzeu ve Dvoře Králové. Dochovaly se deníky z let 1726, 1729, 1731–1733, 1735 a 1737.

František Antonín Špork byl po návratu z kavalírských cest v roce 1684 českou dvorskou kanceláří uznán zletilým a převzal správu nad svým dědictvím. Stává se pánem panství Lysé nad Labem, Choustníkova Hradiště, Malešova a Konojed. Dne 1. 5. 1687 přijímá za manželku Františku Alžbětu Apolonii (1667–1726), která pocházela z chudšího rodu Swéertsů z Reistu.⁴² „*Že si vybral právě tuto chudou dívku, mohlo mít sice původ v opravdovém citovém vztahu a navíc snad i v sestřině působení, lze si to však také ne zcela právem vykládat jako symptom toho, že František Antonín nebyl pro novost svého erbů a snad i pro kalný původ kořistnického bohatství českou šlechtou uznán za plně rovnocenného, a proto nebyl vpuštěn do jejich řad ani ženitbou.*“⁴³

Historická fakta dokládají, že z manželského svazku se narodila Marie Eleonora Františka (1687–1717), která nastoupila k řádu zvanému celestýnky. Celestýnky nebo také anunciátky byly novým řádem (1604) vycházející z učení svatého Augustina. Tento řád byl privilegovaný a tvořily jej výhradně šlechtičny. Marie Eleonora Františka zde uzavírá řádový slib. Hrabě se však odmítl dcery vzdát a kompromisem bylo založení kláštera na hradě v Choustníkově Hradišti roku 1705. Marie Eleonora Františka přijímá nové jméno Marie Kajetána a později se stává představenou kláštera. Špork tak sobě privilegoval právo se s dcerou stýkat. Marie Kajetána se zapsala do historie svou překladatelskou činností pro svého otce. Na základě této její práce se také v Čechách ví o existenci tohoto řádu.⁴⁴ „*Zemřela mladá v roce 1717, zanechávajíc v srdci svého otce nehynoucí vzpomínku a ještě větší odpor k církevním dogmatům.*“⁴⁵

Anna Kateřina (1689–1754) byla druhou dcerou rodu Šporků a byla provdána roku 1712 za synovce své matky Františka Karla Rudolfa svobodného pána Swéertse (1688–1757).⁴⁶ Špork stejně jako svoji první dceru Marii, tak i druhou Annu Kateřinu poslal na výchovu, tentokrát však k benediktinkám do šlechtického opatství

⁴² HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 16–17.

⁴³ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 35.

⁴⁴ Tamtéž, s. 35–38.

⁴⁵ LAUFROVÁ, Berta. *Příběhy hraběte Šporka*. Praha: Prostor, 1992, s. 72.

⁴⁶ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 17.

v Sonnenburgu. Anna se na výslovné přání hraběte musela věnovat překladům náboženské literatury z francouzštiny. Vstupu do kláštera František Antonín Špork své dceři cíleně zamezil.⁴⁷ Důvodem tohoto rozhodnutí byla také ztráta jeho nejmladšího a jediného mužského potomka Johanna Františka Antonína Josefa Adama. „*Když mu konečně v roce 1699 svitne naděje, že se jeho toužebné přání vyplní, dá k nadcházejícímu svátku sv. Jana a očekávané šťastné události razit (v Ausburgu?) příležitostnou medaili, na jejíž jedné straně je vyobrazena skvostná stavba Belvederu na kopci sv. Jana, k níž směřují tři procesí, na druhé dvě proti sobě klečící slečny dcery, mezi nimiž leží v plínkách zavinuté dítě.*“⁴⁸ Jediný mužský následovník Antonína Františka Šporka umírá záhy po narození, a to ve věku dvou měsíců (obr. č. 2). Přímoú reakcí na tuto skutečnost je sňatek jeho dcery Anny Kateřiny se svým bratrancem. Anna se tak stává jeho univerzální dědičkou. Hrabě Špork si pojistil tento sňatek adopcí svého zetě Františka Karla Rudolfa, čímž zachoval své rodové jméno ve spojení Swéerts-Sporck.⁴⁹

3.1 Veřejný život hraběte Šporka

Františka Antonína Šporka všechny tyto životní etapy, které zde byly uvedeny, ovlivňovaly v jeho budoucím životě. Ať již se to týkalo jeho nízkého původu, cest po Evropě nebo se jednalo o nejtěžší ztráty jeho nejbližších. To vše se promítlo a odrazilo v jeho chování, a tedy i v jednání a tvorbě. Preiss ve svém díle uvádí, že počátečních deset let hraběte Šporka ve veřejném životě je bojem o tituly, které jsou podníceny jen ctižádostí týkající se společenské prestiže a finančního a loveckého prospěchu.⁵⁰ První tituly císařského komořího a královského místodržícího v Čechách si kupuje v roce 1690 za 100 000 zlatých. V roce 1692 se za 50 000 zlatých stává skutečným tajným radou.⁵¹ Takto získané tituly v Čechách nebyly žádnou výjimkou, neboť státní pokladna z těchto podpor financovala vojenskou armádu Leopolda I. V roce 1694 se hrabě Špork pokusil dosáhnout na úřad nejvyššího komorníka v Českém království. „*Stará rodová šlechta česká zarazila tentokráte ctižádostivé usilování hraběte, jehož příliš mladý znak ho ještě neopravňoval k držení jednoho z předních úřadů zemských. Ostatně u Šporka nikoliv*

⁴⁷ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 38.

⁴⁸ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 11.

⁴⁹ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 17–18.

⁵⁰ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 38.

⁵¹ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 11.

snad skutečná vůle k nějaké činnosti úřední, nýbrž jediné vnější stránka, reprezentativní, měla hlavní váhu v tomto jeho snažení.“⁵²

František Antonín Špork se v důsledku těchto událostí v roce 1694 stáhl do ústraní na rodné statky. Karel Tříška v knize s názvem *František Antonín hrabě Špork* hovoří o jakémisi vnitřním zlomu v životě hraběte. Špork podle něho našel nový smysl svého života. Začal si uvědomovat pomíjivost, a tedy i marnost světa. Tříška se k proměně hraběte Šporka vyjadřuje slovy, že rokem 1695 vypukly koncerty Šporkových dopisů. „*Tu máme před sebou nepochybně Šporka nového, Šporka sestavujícího si skutečný životní program. Počátek tohoto vývoje nám však zakrývá spousta žalobních spisů, memoriálů, replik a species facti četných soudních pří, které zaměstnávaly hraběte, lze říci, téměř po celý jeho život.*“⁵³

Osobností hraběte Šporka se zabýval také Ignác Antonín Hrdina společně s Hedvikou Kuchařovou v knize *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. V díle dospívají k závěru, že hrabě byl cholerik, jehož humor obsahoval prvky ironie až sarkasmu, a ty ve svých soudních přích náležitě využíval. Hovořil němčinou, která byla jeho rodným jazykem. Čeština pro něho byla povinností, jež vyžadoval český inkolát.⁵⁴ „*Pokrevně byl tedy František Antonín ryzím Němcem. Avšak ve smyslu dobového patriotického chápání „národnosti“ byl zároveň, to především, „Čechem“, Bohemus, a to z dvojího hlediska a důvodu: původem (příslušníkem té které země se automaticky stával každý, kdo se bez rozdílu jazyka na její půdě narodil) a náležitostí k zemské šlechtě faktem inkolátu.*“⁵⁵ Vedle těchto jazyků uměl Špork ještě latinsky, francouzsky a italsky. Jeho inteligence byla nadprůměrná. Nekompromisní výchova otce generála u něho vyvolala sklony poučovat a moralizovat.⁵⁶

3.2 Hrabě Špork stavitel

František Antonín Špork žil v období, které přálo šlechtickému rozkvětu a české kultuře vůbec. Hovoříme o počátku devadesátých let sedmnáctého století, který sebou

⁵² TŘÍŠKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938, s. 12.

⁵³ Tamtéž, s. 13.

⁵⁴ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 19.

⁵⁵ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 26.

⁵⁶ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 19.

přinesl rozvoj hospodářství na základě feudálního velkostatku, velký rozvoj stavebnictví a uměleckých řemesel. Ke slovu se tak dostává české baroko ve své vrcholné formě, které se pojí s kulturou a uměním, jenž je výhradně aristokratické nebo církevní.⁵⁷

Hrabě Špork, který přebýval většinu roku v Lysé nad Labem, kde vybuodoval hraběcí sídlo, začíná častěji navštěvovat Choustníkovo Hradiště. Touha po přesídlení a budování ho vede právě na hrad Choustníkovo Hradiště, kde později založil zmiňovaný klášter anunciátek (1705). Svůj záměr vytvořit zde honosné sídlo změnil poté, co objevil scenérii v blízkosti Kuksu.⁵⁸ Již roku 1695 je sepsán základní dokument – úřední protokol pro výstavbu Kuksu. „*Kniha měří 32x20 cm. Jest v telecí kůži vázaná, na hřbetě a na deskách vtačoványi ornamentálními proužky zdobená. Na čelní desce nalepena jest papírová vinětka (16x12cm) s nápisem, jak již uvedeno. Přímo nad nálepkou škartkou papíru vtisknuto do kůže „Protocoll“, pod škartkou „Anno 1695“.*“⁵⁹

František Antonín Špork vytvořil v Kuksu dva „světy“, které měly svoji vývojovou linii. Zatímco levý břeh Labe byl světem světských radovánek se zámekem a lázněmi, které sloužily k léčbě těla, pravý břeh byl břehem duchovním, jenž byl ve službách charity, která pomáhala léčit bolavou duši, ale i břehem, který bez obav hovoří o smrti, ke které směřujeme (obr. č. 3).⁶⁰ Preiss píše o polaritě života a smrti, která se stala ústředním motivem v Kuksu. Hovoří také o „escoriálské myšlence“, kterou užil básník Hancke ve svém verši, a to v souvislosti se vznikem hospitalu. Umělec přirovnal lazaret v Kuksu ke španělskému Escorialu. Preiss uvádí, že idea vzniku Kuksu je nejistá a je nutné ji chápat jen jako jednu možnou variantu. Hancke připodobňoval Kuks také k věhlasným královským městům, a tedy poukázal i na jiné možné vzory, kde se mohl hrabě Špork inspirovat. Preiss však uvádí, že nejsilnější tendence, které nadále převažují, mluví o tom, že Špork čerpal hlavně z tezí Ludvika XIV., a to z jeho Versailles, v St. Cloud a v Saint-Germain-en-Lay.⁶¹ Šporkova vize byla zcela jistě také ovlivněna i barokní dobou, a to zejména svým pojetím života a smrti.

⁵⁷ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 26–28.

⁵⁸ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 12–13.

⁵⁹ PAUL, Vojtěch. *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*. Jaroměř: Jaroměřské museum, 1924, s. 5.

⁶⁰ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 4.

⁶¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 322–323.

Trvalá připomínka smrti byla v životě hraběte Šporka všudypřítomná a poznamenala ho zejména v jeho tvorbě. V díle *František Antonín hrabě Špork, významný mecenáš barokní kultury v Čechách*, které napsal Ladislav Zadrobílek je uvedeno, že budování Kuksu dle něho nebylo jen otázkou prestiže, ale vycházelo jednak z barokního cítění této doby, ale i z touhy Šporka udržovat vzpomínku na své blízké. Celý Kuks je tedy vystavěn jako celek, který je propojen a je tedy neoddělitelný; stejně jako život a smrt. To dokazuje fakt, že byl vystavěn v centrální ose, aby hrabě Špork, který pobýval na levém břehu ve svém zámeckém sídle, měl na očích věčně zářící rudé světlo v rodinné hrobce na pravém břehu Labe.⁶² Pomíjivost tohoto světa připomínaly dveře hrobky opatřené nápisem: „*Ty, příteli ubohých lidí, hled' na svůj jediný život, který pomíjející jsa zajisté není zcela ničím, protože musíš všechno dáti marnosti země, z které jsi vyšel, se žezlem, korunou a poctou, která není nic jiného než mlha.*“⁶³ „Memento mori“ neboli trvalá upomínka smrtelnosti člověka.

3.3 Bojovník za pravdu a spravedlnost

Hrabě Špork se považoval za bojovníka za pravdu a spravedlnost. „*Nabylo-li jméno Františka Antonína hraběte Šporka určité popularity v Čechách, bylo to především zásluhou jeho četných soudních pří. Za těch padesát let Šporkova vytrvalého boje slovem, písmem i obrazem za jeho pravdu a spravedlnost ve dvaceti sporech – většina z nich byla pro peníze – v nichž byl na konec nucen obětovati na čtvrt milionu zlatých, se ukázal kus jeho povahy a proměna v jeho názorech na dosažení upíraného práva.*“⁶⁴ František Antonín Špork se angažoval do nejrůznějších sporů. Ladislav Zadrobílek uvedl, že toto jednání vycházelo z hraběcí povahy, která byla cílevědomá s neustálou potřebou risku. To také podle něho vysvětlovalo oblibu hraběte v kartách i v lovu. Hrabě Špork dokonce založil roku 1695 v Lysé nad Labem lovecký řád sv. Huberta, který z jeho rukou převzal Karel VI.⁶⁵

⁶² ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 15.

⁶³ HALÍK, Tomáš. *Průvodce po Kuksu a Betlemě*. Dvůr Králové nad Labem: Trohoř a synové, 1929, s. 17.

⁶⁴ TŘÍSKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938, s. 14.

⁶⁵ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 35–38.

Avšak v případě soudních sporů již tak úspěšný nebyl. Roku 1718 se nechal na dvanáct týdnů uvěznit v Praze na purkrabském úřadě. Odplatou za tuto veřejnou potupu se stává socha Herkomanna v Kuksu (obr. č. 4).⁶⁶ „*Na podzim roku 1719 vytvořil si hrabě Špork ve svojí představě pro souhrn všech špatných zvyklostí a úskoků v soudnictví symbolickou postavu obrněného obra Herckomanna. Tento Herckomannus, patron zlých advokátů, učinil podle přesvědčení hraběte cestu ku paláci Spravedlnosti neschůdnou. Jakkoli si byl vědom toho, že zejména ve vídeňském ovzduší bude těžký boj s tímto těžkooděncem, přece se cítil Špork jakoby přímo Bohem vyvolen k boji za pravdu.*“⁶⁷

V boji za spravedlnost získává do svých služeb významného sochaře Matyáše Bernarda Brauna. Umělec vytvořil pro Šporka právě sochu Herkomanna poté, co byl hrabě veřejně zostuzen ve sporu se svým bývalým právníkem Neumannem z Puchholzu. V roce 1720 tak vzniká na Kuksu mohutná socha starého muže, která podobou připomínala právě právníka Neumanna.⁶⁸ Socha ve středověkém brnění, která měla na sobě vyobrazené tři bazilišky, jako symbol nejjedovatějšího tvora. Obr měl tedy představovat zrůdu, která neušetří nikoho, ani nevinné objeti. „*Vztyčený meč tasil pravici (na jejím rukávu je nápis „Manuale“) z pochvy, označené „Compendium juris“. Levicí drží odznak své světovládné moci, říšské jablko s nápisem IURE ERUI, znějící zepředu i zezadu stejně a naznačující, že zákon může libovolně obracet. Knihy, které byly navrženy mezi jeho rozkročenýma nohama, byly zčásti jeho zbraněmi, zčásti oběťmi.*“⁶⁹ Socha však byla přetvořena na Goliáše a nápisy byly zničeny v okamžiku, kdy hraběti hrozil inkviziční spor.⁷⁰

Hraběte Františka Antonína Šporka neohrožovaly jen soudní spory, ale také zhoršující se vztahy mezi jezuity a šlechtou, což bylo typické pro přelom 17. a 18. století. Jezuité se v této době měli tendenci vměšovat do šlechtických věcí, které se jich přímo netýkaly. Následkem tohoto jednání stále častěji docházelo ke střetu mezi šlechtou a jezuity. Hrabě Špork vedl konflikty se sousedícími žírečskými jezuity.⁷¹ Počáteční

⁶⁶ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 38.

⁶⁷ TRÍSKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938, s. 26.

⁶⁸ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 38.

⁶⁹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 305.

⁷⁰ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 41.

⁷¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 389.

důvody sporů, které byly výše vysvětleny, je možné hledat již v době odchodu jeho dcer do kláštera.

Další příčinou rozepří byl Šporkův výklad zbožnosti. Preiss o hraběti napsal, že se povýšil na bojovníka za skutečnou a poctivou zbožnost. „*Ale uráženou Pravdu nakonec odhalí Čas, jenž dá hraběti zadostiučinění v neméně těžkém boji za očistu zkaženého křesťanstva, která ulpívá na vnějškovostech a postrádá hloubky a opravdovosti. Proto se Špork, skvící se velkou sečtělostí a teologickým vzděláním, odhodlal k vydávání knih k povzbuzení pravé zbožnosti, projevující se nejzřetelněji spíš soucitnou láskou k trpícímu bližnímu.*“⁷² Knihy, které Špork nechával překládat svými dcerami, a které se tak podílely na jeho odkazu, byly převážně francouzské a většina jich byla náboženského charakteru. Knihy vznikaly v jeho vlastní tajné tiskárně v Lysé, a to bez cenzury a bez zmínky autorství. Spisy jím vydané měly vést ke skutečnému křesťanství a měly vybízet ke zbožnosti a mravnosti. Špork své činnosti nezanechal ani tehdy, kdy umírá jeho dcera Eleonora, která překládala většinu knih. Náboženské vlastní aktivity neukončil, ani když byla jeho tiskárna na příkaz císaře 7. 11. 1713 uzavřena a knihy zkonfiskovány.⁷³

Knihami, které po sobě zanechal hrabě Špork, se zabývá nová historicko-právní studie, kterou napsali Jindřich Kolda a Ignác Antonín Hrdina. Toto dílo nese název *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond* (2014) a zde je možné zjistit, že po uzavření tiskárny v Lysé Špork přesunul veškeré aktivity týkající se knih na Kuks. Protijezuitskou literaturu šířil hrabě Špork nadále mezi bohaté i chudé, a to až do roku 1729, kdy byly lázně přepadeny vojenským oddílem a byl proti němu zahájen kacířský proces.⁷⁴ Šporkovi byly opět na základě císařského dekretu zabaveny veškeré knihy, pro které nechal vybudovat na Kuksu samostatně stojící knihovnu, jenž je známá pod názvem Filosofický dům.⁷⁵ Hraběti hrozila v případě odsouzení ztráta majetku a smrt. Špork však byl shledán vinným jen za tisk knih bez cenzury a za to zaplatil pokutu 6 000 dukátů.⁷⁶ „*V roce 1737 bylo zesnulému urozenému fundátorovi ponecháno na dobré vůli, aby si dal odvézti svoje knihy z pražské, litoměřické a královéhradecké*

⁷² PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 6.

⁷³ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 7.

⁷⁴ KOLDA, Jindřich, HRDINA, Ignác Antonín. *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond*. Praha: Pavel Mervart, 2014, s. 21.

⁷⁵ KAŠE, Jiří, KOTLÍK, Petr. *Braunův Betlém: drama krajiny a umění v proměnách času*. Praha: Paseka, 1999, s. 14.

⁷⁶ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 44.

*konsistoře. Ten však odpověděl: Kdo mně je dal odvézti, může je zas přivést a také je za svého života odvézt nedal.*⁷⁷

František Antonín Špork šířil mezi lid svou pravdu nejen v podobě knih, ale jeho odkazem za pravdu a spravedlnost je i řeč umění. Zadrobílek napsal, že se jedná o „mluvící objekty“, které umělci na výslovné přání Šporka stavěli, tesali, malovali a vyrývali do mědi.⁷⁸ Václav Rusek ve svém díle *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu* vystihuje osobnost Františka Antonína Šporka jako člověka, který je pro historii nesmírně zajímavý už jen pro svoji rozporuplnou povahu, která ani po staletích bádání nepřináší jednoznačnou odpověď, kdo byl onen hrabě Špork. „*Na jedné straně to byl vzdělaný a sečtělý šlechtic, podporovatel umění, hloubavý a moralizující myslitel, štedrý hostitel a mecenáš, na druhé straně poněkud ješitný vládce svého lázeňského sídla v Kuksu, ctižádostivý zakladatel loveckého řádu sv. Huberta, nerozvážný a neúspěšný sudič i o nevelké obnosy. Feudál, který se filantropicky tiskem a rozdáváním poučných knih staral o mravní povznesení svých poddaných, jimž otvíral své sýpky v době neúrody a zakládal pro zestárlé hospitály.*“⁷⁹ V jeho barokním odkazu světu mu pomáhali například sochař Matyáš Bernard Braun, malíř Petr Brandl, rytec Michael Heinrich Rentz. Dokonce i mnohé světové hudební osobnosti jakými byly Antonio Vivaldi a Johann Sebastian Bach. Za básníky světové kvality je možné uvést jméno Johanna Christiana Günthera. A jiní umělci, ať již herci, spisovatelé, malíři a medailéři, do kterých František Antonín Špork investoval nemalé jmění.⁸⁰

⁷⁷ RAKOVSKÝ, Ferdinand. *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778.* Kuks: Vlastivědné museum, 1938, s. 65–66.

⁷⁸ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách.* Praha: Trigon, 1999, s. 7.

⁷⁹ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu.* Praha: Eskira, 2007, s. 2–4.

⁸⁰ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách.* Praha: Paseka, 2003, s. 5–6.

4 BAROKNÍ MEDICÍNA

Člověk žijící v 17. a 18. století přijímal nemoc a smrt jako součást každodenního života. Fenomémem v dějinách medicíny doby barokní jsou zázračná uzdravení. Toto myšlení lidí bylo silně zastoupeno také v medicíně a bylo blíže specifikováno v kapitole *České baroko*. V dějinách medicíny je toto období chápáno jako odklon od dosavadních autorit a nástup „nové experimentální lékařské vědy“. Zavržení galénovské humorální fyziologie a patologie vedlo k přijetí nových přírodovědeckých fyziologických konceptů. Revoluci v medicíně způsobil anglický lékař William Harvey (1578–1657), který experimentálně potvrdil velký krevní oběh. Posun lékařství v 17. století byl spojen s uvedením mikroskopu do medicíny, kdy byl podrobně prozkoumán trávicí systém, dýchací soustava, mízní uzliny, stavba jater a mozku a embryonální vývoj. Výzkumu byly podrobeny první mikroorganismy a stavby různých tkání. Tyto získané poznatky měly vliv na rozvoj lékařství, zejména v chirurgii, a to v urologii, oční, ušní a krční medicíně.⁸¹

V medicíně 17. století se odráželo filozofické myšlení založené na poznání pravdy na základě racionalismu. Uplatňovaly se zásady, podle kterých bylo nutné podrobit přírodu pečlivému zkoumání. Příroda byla chápána jako nositelka veškerého poznání. René Descartes (1596–1650) na základě fyzikálních principů objevil nový pohled k porozumění přírody. Medicína se začíná opírat o vědecký základ.⁸² Nové metody a objevy si žádají medicínsky ucelené koncepce. Iatrochemie byla koncepcí, která vycházela z myšlení Paracelsa a druhá, jež vzešla z karteziánského mechanismu, se nazývala iatrofyzika. Obě učení vznikly z podstaty, že veškeré procesy, které se odehrávají v těle člověka a jiných živočišných druhů, ať již normální nebo patologické, se opírají o základy fyziky a chemie.⁸³

Anglický historik medicíny Roy Porter ve svém díle *Největší dobrodiní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost* uvádí, že 17. století přesto nepřineslo do medicíny žádné převratné léčebné postupy a metody, které by bezpečně účinkovaly. „*Mozaika těch, kdo se zabývali léčením, zůstala nadále značně pestrá – od akademicky vzdělaných lékařů přes bylinkáře a vědmy, astrology a uroskopisty, empiriky a lékárníky,*

⁸¹ SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 61–62.

⁸² JUNAS, Ján. *Průkopníci medicíny: vývoj lékařství v životě a díle jeho tvůrců*. Praha: Avicenum, 1977, s. 44.

⁸³ SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 62.

*až po lazebníky-chirurgy a specialisty např. na trhání zubů nebo provádění litotomií.*⁸⁴ V tomto období je možné podle Portera sice hovořit o počátcích moderní medicíny, které vnesly do lékařství řadu objevů, a to nejen Harveyův, avšak tento pokrok se podle něho netýkal praktické medicíny. Progres v medicíně se podle Portera odehrával pouze na úrovni teoretické, avšak samotných nemocných se příliš nedotknul. Na počátku 18. století člověk nadále svůj boj o život prohrával. Války a světové obchody celou situaci ještě více zhoršovaly a přinášely nová zdravotní rizika. Velkou ránu dostaly země v podobě epidemií, které měly za následek enormní úmrtnost lidí.⁸⁵ Dramatický úbytek populace byl přičítán morovým epidemiím, odehrávajících se v českých zemích v letech 1623–1625, kdy si mor vybíral především mladou generaci. V letech 1632–1634 byla morová rána zasazena zemi v důsledku zavlečení nákazy válečných vojsk. Pravý mor se společně s hladomorem rozšířil v letech 1639–1640, další morová rána společně s neštovicemi přišla v letech 1647–1649 a poslední morová epidemie propukla mezi roky 1713–1715. Až do první poloviny 18. století byla zhoršená situace v zemích přičítána hladomoru, který byl doprovázen epidemiemi dyzentérie, chřipky a neštovic. V roce 1720 vypukla epidemie tyfu. V letech 1736–1737 pak přichází úmrtí na základě otravy námelem.⁸⁶

Nemoci a epidemie byly chápány v těchto letech jako boží hněv. Bůh byl příčinou všeho dobrého i zlého, a tedy i moru. Lidská bolest byla vnímána jako životní úděl člověka a povinnost nést své vlastní břímě, kterým jej Bůh zkouší. Příkladem byli lidem mnozí trpící světci. Epidemie však jako taková postrádala individualitu, a to na rozdíl od nemoci, která patřila jednomu konkrétnímu jedinci. Epidemie byla po většinou chápána jako boží nespokojenost se společenskými poměry a měla zvěstovat blížící se příchod apokalypsy. Vysvětlení epidemií na základě procesů, které se odehrávají v přírodě, nebylo možné, neboť i odborná veřejnost chápala epidemie jako tajemství, které náleží Bohu.⁸⁷ „*Nezbytnou podmínkou také byla transformace té části myšlení o přírodě, která se zabývala podivnými, zázračnými a nepravdělnými událostmi nazývanými miracula (zázraky) a mirabilia (divy).*“⁸⁸ V českých zemích ještě na počátku 18. století Jan

⁸⁴ PORTER, Roy. *Největší dobrodiní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 261.

⁸⁵ Tamtéž, s. 277.

⁸⁶ SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 63–64.

⁸⁷ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 186–188.

⁸⁸ Tamtéž, s. 188.

František Löw z Erlsfeldu, který byl zakladatelem forenzní medicíny, sestavoval plán divů a zázraků v medicíně. Morové epidemie měly tedy ještě v této době charakter božího trestu. Trest, vina a pokání byly zmíněny v každém protimorovém spisu.⁸⁹

Hygienické návyky byly v době baroka velmi tristní. I přes to, že města procházela barokní přestavbou, se hygienické podmínky zde nijak nezlepšovaly a zpravidla docházelo k jejich nápravě až v důsledku hrozby epidemie. Tedy až v souvislosti s morovými ranami vycházejí různé vyhlášky a nařízení měst známá jako „komunální hygiena“. Stejně tak osobní hygiena se nijak výrazně nezlepšila. V této souvislosti je možné hovořit pouze o kosmetických opatřeních. Příkladem těchto skutečností může být i vyšší vrstva, která ač byla oděna do módních barokních oděvů, užívala raději různých vonných esencí k potlačení zápachu a drbátek.⁹⁰ Karel Černý ve svém díle *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku* se k problematice tělesné očisty vyjádřil tak, že omývání těla bylo odlišné od jiných dob, ale neznamená to, že by se lidé v barokní době nemyli. Existovala pravidla omývání rukou a obličeje za pomoci majoránky a růžové vody. Žádný z morových spisů podle Černého nezavrhoval očištění těla. Pouze lékařské spisy upozorňovaly na návštěvy městských lázní, jakožto možný zdroj různých nákaz.⁹¹ Tato situace se zcela proměnila na konci 17. století a zejména počátkem 18. století, kdy lázně a lázeňská léčba začaly získávat na oblibě. Voda již není chápána jakožto možný zdroj nemocí, ale setkáváme se již s „vodou hojitelnou“ a jejími terapeutickými účinky na lidské zdraví. Vznikají nové lázně jak v Čechách, tak i v zahraničí.⁹²

⁸⁹ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 188–189.

⁹⁰ SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 63–64.

⁹¹ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 336.

⁹² Tamtéž, s. 232.

5 IDEA LÁZEŇSTVÍ

Medicína využívala lázní, koupelí, užívání vod a léčbu, která byla založena na léčivých přírodních zdrojích, jakožto nejstarší léčebnou metodu. Lázně a léčebná místa vznikaly v blízkosti pramenů minerálních a termálních vod. V lázních bylo využíváno také rašeliny, slatiny a bahna. Tyto přísady se používaly jednak k zábalům, ale také jako léčivá složka do koupele. Vhodné přírodní klimatické podmínky stály za vznikem mnoha lázní.⁹³ Základní kámen v lázeňství byl položen v antickém Řecku a Římské říši. Na tyto lázeňské tradice navazují pak v Itálii, Německu, Francii a Španělsku. Teprve poté vznikají lázně u nás, a to na území Čech a Moravy.⁹⁴

České a moravské lázně byly nejoblíbenější v 18. a 19. století, kdy lze hovořit o zlatém věku lázeňství. Lázně vznikají u každého kvalitního pramene a zakládají je města, obce, ale i jednotlivé osoby. Mnohé lázně byly na dnešní dobu velmi primitivně vybaveny a často byly vystavěny z důvodu lukrativního výdělku. Lázeňské procedury a prodej minerálních vod znamenal snadný zdroj zisku. Svoje lázně zakládala také katolická církev, která tak činila zejména z ideových důvodů. Zázračné prameny a studánky, v jejichž blízkosti byly zakládány kostely nebo kapličky, se staly doménou barokní doby. Tyto prameny byly na základě mariánského obřadu prohlášeny za zázračné. Lázně zakládala také česká šlechta, která tak činila jednak z důvodu zisku, ale také, a to byl mnohdy důležitější aspekt, z důvodu zvýšení své společenské vážnosti.⁹⁵

Lázeňstvím se zabývá vědní obor, kterému se říká *balneologie*. Její hlavní část tvoří *balneoterapie*, která v sobě zahrnuje léčebnou a preventivní medicínu. „*Dnešní balneologie se ve výběru svých léčebných prostředků neomezuje jen na přírodní léčivé zdroje, jako tomu bývalo v minulosti, ale kombinuje toto léčení i s dietoterapií, pohybovou léčbou, včetně léčebného tělocviku, masáží, terénních kúr, dále s jinou fyzikální léčbou a konečně i s léčbou medikamentózní. Balneoterapii považujeme dnes většinou za součást fyziatrie nebo fyzikálního lékařství v širším slova smyslu.*“⁹⁶

Lázeňství mělo svá pravidla, která se postupem času proměňovala. V 16. století se setkáváme s dlouhými hodinovými koupelemi, které se v průběhu následujících staletí

⁹³ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 11.

⁹⁴ BUDINSKÁ, Jitka, ZERJATKE, Petra. *Kapitoly z dějin lázeňství*. Teplice: Regionální muzeum, 2006, s. 1.

⁹⁵ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 10.

⁹⁶ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 12.

zkracovaly.⁹⁷ Během třicetileté války bylo mnoho lázní a lazeben uzavřeno. Činnost lázní se obnovila až po zklidnění politické situace, avšak lázeňská místa zpočátku navštěvovali jen lidé z nižších vrstev. Tato situace se proměňuje v polovině 17. století, kdy se do léčebných lázní zavádějí takzvané lázeňské řády, které upravují pravidla chování lázeňských hostů.⁹⁸

Pravidla vycházela i v tištěné podobě a měla zamezit případným komplikacím při lázeňské léčbě. Samotným koupelím předcházely různé procedury, které vycházely z místních podmínek. Pocení bylo například u pacientů důležité z toho důvodu, aby se „tělo otevřelo“. Projímadla byla podávána pacientům zdravým. Časté bylo také pouštění žilou, neboť se věřilo, že teplá voda zahřeje v těle šťávy, které se v něm nebudou zdržovat. Velmi se při procedurách přihlíželo k temperamentům. Pouštění žilou se tedy nejvíce provádělo na sangvinicích. Odlišné byly také lázeňské postupy u mužů a žen.⁹⁹

Vladimír Křížek ve svém díle *Obrazy z dějin lázeňství* uvádí, že procedury se odlišovaly také různými ročními obdobími. „*Velmi se cenily jarní a májové koupele, které platily za zvlášť účinné, pak teprve koupele podzimní. V zimě se koupalo méně. Koupele byly tradičně zapovězeny o tzv. psích dnech (dies caniculares) od 23. července do 23. srpna, kdy stojí slunce ve znamení lva.*“¹⁰⁰ Lázně bývaly v tuto dobu uzavřeny a neprobíhaly zde ani bohoslužby. Lázeňské volno vycházelo ze starého zvyku z Hippokratovy doby.¹⁰¹ Lékaři taktéž začali doporučovat, podle Hippokratova spisu *O vzduchu, vodách a místech*, pobyt pacientům na zdravějším vzduchu. Šlechta se tedy začíná znovu vracet do lázní. Na doporučení lékařů více cestuje a spojuje svoje pobyty s lázněmi, kde se kromě koupelí, pitných kúr a jiných lázeňských procedur objevují i nejrůznější druhy zábavy. Lázně se tak stávají výnosným zdrojem příjmů pro provozovatele i lékaře.¹⁰²

Léčba, která byla známá v 16. století se vyznačovala dlouhými koupelemi v teplé minerální vodě, která měla za následek koupelovou vyrážku. Ta však nebyla chápána v této době jako špatná, ale naopak byla vnímaná jako účel léčby. Věřilo se, že

⁹⁷ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 56.

⁹⁸ BUDINSKÁ, Jitka, ZERJATKE, Petra. *Kapitoly z dějin lázeňství*. Teplice: Regionální muzeum, 2006, s. 35.

⁹⁹ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 55.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 56–57.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 57.

¹⁰² PORTER, Roy. *Největší dobrodini lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 301–302.

poškození, neboli mokvání kůže bylo nutné k tomu, aby se tělo zbavilo „zlé matérie“, neboť jedině tak mohlo dojít k očistě těla. S tímto názorem se neztotožňoval Paracelsus, který vycházel z toho, že koupel, má-li být člověku prospěšná, nemá mu způsobovat kožní problémy. Stejně však kožní vyrážka známá pod latinským názvem „corrosio“ nebo „exulceratio cutis“ přetrvávala po celé 16. století.¹⁰³

V následujícím 17. století se délky koupelí začaly zkracovat. Lázně jsou ve znamení různých složek, které se přidávají do koupele. Vladimír Křížek uvádí, že se obohacovala voda obyčejná i minerální a přísady byly velmi rozmanité. *„Přidávaly se často minerální soli, jako kuchyňská nebo mořská sůl, kamenec, soda, jodové a bromové soli, ba dokonce jsou zmínky o dalších exotických koupelích s vodou s obsahem antimonu, kobaltu i výluhů ze strusky z vysokých pecí.“*¹⁰⁴ Součástí koupelí byly také bylinné extrakty, melasa, kvas, ale také vývar ze zvířat. Pro kosmetické účely se využívalo mléko, a to zejména syrovátka. Zde je možné spatřovat inspiraci ve starém Římě, kde byla běžná koupel v oslím mléce. Tyto mléčné koupele si oblíbily zejména šlechtické rody. V lidové medicíně, byly známé také koupelové lázně z odvaru mravenců, které spolu s lihem údajně pomáhaly při revmatických onemocněních.¹⁰⁵

Lidové léčitelství vychází z teorie, že lidské tělo musí být v neustálé harmonii s přírodou. Tato vize vychází z venkovských tradic, kde měla své silné zastoupení. Zdraví bylo chápáno jako stav rovnováhy, které je však velmi křehké. Při narušení tohoto harmonizujícího stavu, který byl dáván za vinu nepoměru tělesných šťáv, je nutné medicínskou léčbou tělo vrátit do stavu rovnováhy.¹⁰⁶ Další druhy koupelí, které měly vést k uzdravení organismu, byly přísady z písku, popela a sena. Objevují se elektrické a galvanické koupele, ale i magnetické a radioaktivní.¹⁰⁷ *„Velké účinky se v minulosti přisuzovaly železu ve vodách a tyto koupele byly mylně a nesprávně nazývány jako ocelové. Však se také lidé záměrně koupali i ve vodě, ve které se kalila ocel a domnívali se, že tak vstřebávají sílu a mystické vlastnosti železa. Tady ale zůstalo jen při zbožných přáních.“*¹⁰⁸

¹⁰³ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 58.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 60.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 60.

¹⁰⁶ PORTER, Roy. *Největší dobrodini lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 55–56.

¹⁰⁷ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 60.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 62.

Na samém počátku 18. století dochází k velkému vzestupu v lázeňství. Šlechta v Čechách se začíná zajímat o minerální prameny. Buduje lázně nebo jen nechává nad prameny vystavět dřevěné stříšky, aby ochránila svůj pramen.¹⁰⁹ „*U zrodu lázeňských míst však nebyly vždy nezbytné přírodní zdroje. Někdy silná osobnost reformátorského léčitele, zhusta laika, prosadila nové metody využívající třeba jen obyčejné studené vody v rozmanitých aplikačních formách kléčení a přispěla ke vzniku renomovaných léčebných míst.*“¹¹⁰

Bohatá historie lázní patří nejen do lékařských dějin, ale také do dějin kulturních, které se také odrážejí v historii lázeňství. Stejně tak lázně náleží do dějin přírody a techniky. Vývoj velkých lázní je dobře dokumentován na základě vydávaných průvodců, avšak informace malých lázní jsou velmi omezené. Jsou to zejména lázeňská místa, která byla ve své době velmi známá a hojně navštěvovaná. Lázně, které v historii sehrály významnou úlohu, ale v průběhu dějin zcela zanikly.¹¹¹ Počátky a vývoj lázeňství, a to zejména rané balneologie před 19. stoletím, nejsou dobře probádané. Je to pochopitelné, neboť mnohdy zcela chybí podklady, které by dokázaly přinést něco více než popis místních lázní.¹¹² „*Některá kdysi proslulá lázeňská místa Čech, Moravy a Slezska dnes dokonce již ani místní obyvatelé jako lázně nepamatují a s lázněmi by je většina populace ani nedávala do souvislosti – za všechny jmenujeme například Kuks, (Malou) Chuchli u Prahy, Plzeň a mnohá další známá i méně známá místa.*“¹¹³ Právě kukské lázně budou předmětem dalšího podrobného zkoumání.

5.1 Vznik lázní na Kuksu

„*Nechť svoje Buon Retiro vlastní Iberie, nechť se ve Fontainebleau zhlíží Galie, byť sotva dost lze vynachválit Versailles, přec jenom v Kuksu zvláštní cena tkví.*“¹¹⁴ Básník Gottfried Benjamin Hancke (1722) vystihuje Šporkův budovatelský záměr vytvořit si zde v této nově objevené krajině pozemský ráj.¹¹⁵ Podle kukské pověsti měl

¹⁰⁹ BUDINSKÁ, Jitka, ZERJATKE, Petra. *Kapitoly z dějin lázeňství*. Teplice: Regionální muzeum, 2006, s. 36.

¹¹⁰ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 11.

¹¹¹ Tamtéž, s. 11–13.

¹¹² ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 232.

¹¹³ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 16.

¹¹⁴ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 221.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 221.

starý muž pást koně na louce při břehu Labe. Muž však při hlídání usnul a ve snu se mu zjevil stařec, který mu řekl: „*Když se probudíš, najdeš vedle sebe tři pruty zlatý ze země vyrostlý, a jestli ty to zatajíš a žádnému nepovíš, budeš moci sobě každý rok jednou takový pruty na tomto místě ulomiti, jakož se také potom stalo, že po tři následující léta takový pruty k ulomení jemu se představili, jichžto on také v Jaroměři židům prodal, ale když to jiným vyjevil, nikdy více na takový pruty trefiti nemohl.*“¹¹⁶ Jako náhradou se však krajíně dostalo nové „zlaté žíly“ v podobě tří léčivých pramenů.¹¹⁷

Kuks byl podle pověsti svědkem zázraku. Dostalo se mu tak zvané „Kukské studny“, která již v roce 1690 byla chráněna dřevěnou stavbou. Její léčivé a zázračné účinky byly známé všem místním obyvatelům. Špork se v této myšlence vzhledl a jeho stavitelský plán dostal konkrétní podobu.¹¹⁸ František Antonín Špork se rozhodl v Kuksu vystavit věhlasné lázeňské místo, které by nemělo ve světě srovnání. Vlastnit lázně znamenalo být v centru veškerého veřejného dění, které sebou přinášelo důležité a potřebné informace, ale také možnost ovládat veřejné mínění. Návštěvy lázní byly v 18. století nejen zdravotní a módní záležitostí, ale především záležitostí společenskou. Mnohé z nich hostily panovníky, významné i význačné politické a jiné osobnosti.¹¹⁹

Stavební činnosti začaly v Kuksu již v roce 1692. Vzniká tak nynější podoba obce Kuks nebo také Kux a Kukus. Název je odvozen z latiny nebo také z němčiny a jedná se o hornické pojmenování ve smyslu kutat neboli „coxa“ tedy „Kux“. Hornická minulost se váže k dobám, kdy se ve vsi těžilo zlato. Dne 23. 1. 1696 je vydán posudek o léčivosti pramene, který potvrzují věhlasní lékaři z Prahy prof. J. Fr. Löw z Erlsfeldu, Dr. S. A. Tudecius de Monte Galea, Dr. V. I. Pavlovský a Dr. phil. et med. K. V. Kirchmayer.¹²⁰ Spisek Karla Valentina Kirchmayera o léčivosti pramene vyšel poprvé roku 1696 v Praze, a to v německém i českém jazyce pod názvem *Starodávny Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*

¹¹⁶ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávny Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 15.

¹¹⁷ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 4.

¹¹⁸ BEZDĚK, František, KOVAŘÍK, Jaromír. *František Antonín hrabě Špork a jeho Řád svatého Huberta*. Kuks: Řád svatého Huberta se sídlem v Kuksu, 1998, s. 24.

¹¹⁹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 227–228.

¹²⁰ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 4.

(obr. č. 5, obr. č. 6).¹²¹ Tento dochovaný historický zdroj je pramenem, na jehož základě je možné dnes dokumentovat průběh vzniku lázní a lázeňskou léčbu v Kuksu.

„*Ta Kukusová Studnice leží v jednom nad míru veselém háji nad řekou Labem proti polední straně, a prejští se na třech místech, totiž od vejchodu, od půlnoci, a od západu. Jest pak těch třech pramenův prejštění tak silné, že velikou hojnost vody ze sebe vydávají, scházejí se do jedné kašny z kamene čtverhranného pevně vystavené a pěkným klenutím přikryté, pod kterým letního času v velikém množství nemocní před slunečnou horkostí se schraňují a občerstvují, nejináč než jako v nějakém chladném sklepě, na pohodlném sedění.*“¹²² O vodě, která pomáhala nemocným, se začaly šířit zvěsti o její zázračné moci. Do Kuksu začalo přicházet více lidí, kteří chtěli ulevit od bolesti. Na choroby jim pomáhaly koupele ve vodě i samotné užívání vody. Studnice byla vyhloubena ve skále a byla 36 metrů hluboká. Později se jí začalo říkat knížecí, neboť hrabě Špork nechal v místech, kde se studnice nacházela, vybudovat své zámecké sídlo, které se stalo centrální budovou lázní.¹²³ Zde je třeba znovu upozornit na skutečnost, že medicína této doby, není myslitelná bez pochopení barokní kultury. Základy barokního lékařství byly položeny i na takových pramenech, jako jsou zázraky a zázračná uzdravení, které byly podrobně popsány v kapitole *České baroko*.

Odborní lékaři provedly průzkum vodního zdroje a v dobové zprávě uvedli její podrobné složení. Uzdravení tak dostala svůj vědecký základ. Kukská studnice měla podle zápisu vodu studenou v létě a v zimě zase vlažnou. Voda obsahovala podle posudku lékařů nejvíce železo a dále síru, ledek, kamenec a pryskyřici horní. Lázně, které měly v českých zemích v této době dobrou pověst, měly právě vodu, která vykazovala obdobné složení. Léčivé minerální parmeny po vzoru vyhlášených lázní měly obsahovat zejména železitou vodu a sirnatou. První místo mezi látkami patřilo železu, kterému byla přičítána bájná síla.¹²⁴ Tyto vody byly zabarvené do okrové barvy a byly určeny zejména k léčbě chudokrevnosti. Na železitých vodách si lázně vždy zakládaly, upozorňovaly zejména na důležitost koupelí, čímž se podle nich měl zvyšovat efekt vstřebávání železa kůží. Tyto

¹²¹ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 10.

¹²² KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávny Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 9.

¹²³ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 4.

¹²⁴ Tamtéž, s. 5.

koupele byly chybně nazývány ocelovými. V touze po železité vodě se mnozí provozovatelé snažili železo do vody uměle přidávat.¹²⁵ Kukský pramen také několikrát čelil pochybnostem o účincích vřídla na lidské zdraví. Prospěšné látky znovu roku 1720 potvrdil Phil. a Med. doktor Christian Bohumil Lange ze Slezska, který jako hlavní složku v kukské vodě uvedl právě železo.¹²⁶

Karl Valentin Kirchmayer ve svém spise uvádí, že kukský pramen nemá jen obvyčejné složení vody, ale že obsahuje také výborné minerály, což potvrdilo chemické zkoumání, kterému byl pramen podroben. Tyto účinky na lidské zdraví sepsal ve zmiňovaném traktátu. *„Obsahuje také v sobě náš živý pramen nejhlavnější a nejstálejší chymikův počátek, totiž sůl, od našich starodávných otcův nejvýbornějším a nejpotřebnějším kořením (bez kterého ani pokrm ani nápoj nechutná) nazvaný.“*¹²⁷ Následně popisuje příznivý účinek soli na lidské zdraví. Hovoří o ctnostech soli a připisuje jí moc, která dokáže tělo zbavit všech potíží s trávením, odstraňuje škodliviny z těla a člověka tak očistí. Léčí problémy se žaludkem, pomáhá proti nechutenství a navrácí chuť k jídlu. Působí příznivě na játra, slezinu, ledviny a střeva. Pomáhá při různých nečistotách a zbavuje vředů.¹²⁸

*„Slouží naše Kukusová lázeň proti všelikým v těle lidském nacházejícím se nemocem, které od velikého zacpání pocházejí: nebo jako v předešlé kapitole doloženo jest, naše lázeň moci svých hojitelných minerálův velikou má činnost k otvírání, rozdělávání, a k vyvádění, a to nejvíce svou mocnou zemskou solí spolu s klimní sírou, které takový dobrý oučinky působí.“*¹²⁹ Síře doktor Karl Valentin Kirchmayer přisuzuje vlastnosti, které pomohou člověku od bolesti hlavy. Síra pomůže od strachu, zlých snů a melancholie. Zbaví křečí, závratí a bolestí zubů. Dobře působí na problémy se zrakem a sluchem. Pomůže při kašli, dýchavičnosti a souchotinách.¹³⁰ *„Bylo by tu sice ještě*

¹²⁵ KRŮŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 132–133.

¹²⁶ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 6.

¹²⁷ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležité užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 30–31.

¹²⁸ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718, s. 26–27.

¹²⁹ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost a náležité užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 40–41.

¹³⁰ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718, s. 34–35.

*mnoho co jednati o jiných nemocech, proti kterým by náš Kukusový pramen sloužiti mohl, ale já se pro zkrácení času odvolávám k oučinnivostem, které mineráliím zvláště spisovatelé připisují, a již o nich v předešlých kapitolách jest oznámeno. Z toho jeden každý rozumný člověk, coby mu příslušelo a prospěšno bylo, bude moci sobě zvoliti, a vedle toho rady doktora následovati.*¹³¹

K pramenu, který podle zvěsti blahodárně působil na lidské zdraví, začalo přicházet velké množství nemocných. Hrabě Špork tedy nejprve nechal upravit přístup k prameni a o něco později zadal postavit i dřevěný lázeňský dům s koupelnami. Avšak zájem o kukskou vodu stále rostl, a když její účinky na lidské zdraví potvrdili i profesori pražské univerzity, rozhodl se František Antonín Špork vystavit lázně, které by mohly sloužit i urozeným hostům. Kolem samotného vřídla nechal nejprve vystavět kamennou skruž, kterou ukryl do umělé jeskyně. Nad grotou pak Špork nechal vybudovat kapli Nanebevzetí Panny Marie, která byla vysvěcena roku 1697 a nesla latinský nápis, který v českém překladu znamenal „Živému vřídlu, vodě živé, blahorodičce do nebes vzaté buď čest a sláva.“¹³²

Dříve dřevěná stavba, která tu stávala a nesla pověst o zázračném uzdravení, dostala podobu jednoduché barokní kaple. Za ní stál dům, ve kterém se ohřívala voda k lázeňským účelům. Minerální voda byla přístrojem odčerpávána přímo z vřídla a byla zahřívána v měděné pánvi a dvou speciálně upravených kotlích. Za pomoci kovových čepů, které byly na nádobách připevněné, se voda vypouštěla do kádí ze dřeva, ze kterých se odváděla rourami přímo do dřevěného lázeňského domu. V roce 1704 nahradil tuto starou budovu nový kamenný dům, jenž byl vystavěn na pěti mohutných sloupech, a který plnil funkci centrální lázeňské budovy. Přízemí domu mělo funkci lázeňského salónu a bylo rozděleno na mužskou a ženskou část. Zde bylo zřízeno deset koupelen, které byly opatřeny vanami a již i mosaznými kohoutky. Lázeňský host mohl tedy již v této době libovolně regulovat teplotu vody.¹³³ Ze záznamu z protokolu v roce 1697, který začlenil doktor Vojtěch Paul do díla *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*, je možné zjistit,

¹³¹ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávňý Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávňost, hojitelné minerálie, oučinnivost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 46.

¹³² HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 5–6.

¹³³ Tamtéž, s. 6–7.

že nad kontrolou lázní a nad bezpečností hostů při lázeňských procedurách dohlížel lázeňský mistr Matěj Ježke.¹³⁴

5.2 Lázeňská léčba na Kuksu

Doktor Karl Valentin Kirchmayer se ve svém spisu, v kapitole *O užívání lázně; kdy, a jakým způsobem měla by se ona užívat, a co by se před i po lázni mělo zachovávat*, věnuje samotným medicínským procedurám, které se provozovaly přímo v kukských lázních. Kirchmayer upozorňuje, že se kapitola nebude zabývat takovými koupelemi, které sloužily jen k potěšení lidského těla a ani takovými lázněmi, které byly určeny k očištění těla.¹³⁵ „*Takovému nepotřebnému a neužitečnému užívání mi tuto žádné místo nedáme, ale toho jedině držeti se budeme, které by k odvracování neb zahánění již zmíněných lidských neduhův, tak jak rozum a zkušenost ukazuje, sloužiti mohli.*“¹³⁶ Nejprve poukazuje na účinky vody během kalendářního roku. Za neefektivnější období působení vody na lidské tělo považuje počátek jara a podzimu. Nevylučuje i koupání v jiném období roku, kdy jsou lázně také účinné, nikoliv však nejsilnější. Kukská voda se dá využívat nejen ke koupání, ale i k pití a inhalování.¹³⁷

Kirchmayer poukazuje na to, že chce-li člověk zesílit účinky vody na lidské tělo nebo předejít mdlobám z koupele, měl by se nejlépe po ránu, a to půl hodiny před lázní, napít kukské vody nebo si z ní nechat připravit polévku. Návštěvy lázní jsou podle Kirchmayera nejvhodnější ráno, a to mezi šestou a sedmou hodinou. Dále pak v podvečer od čtvrté do páté hodiny. Lékař stanovuje pravidla lázeňské procedury při samotném vstupu do lázně. Člověk by však měl vcházet do koupele pomalu a začínat vždy od nohou. Lázeň by měla sahat člověku nejvýše po krk. Bylo dovoleno v koupeli sedět, ale nesmělo se v ní spát.¹³⁸

Ze spisku jsou známy také nejrůznější přísady do koupele a léky užívané v kukských lázních. Při zažívacích obtížích se věřilo, že pomůže prášek z broskvového

¹³⁴ PAUL, Vojtěch. *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*. Jaroměř: Jaroměřské museum, 1924, s. 6.

¹³⁵ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávny Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné mineralie, oučinnivost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 48.

¹³⁶ Tamtéž, s. 49.

¹³⁷ Tamtéž, s. 49–50.

¹³⁸ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718, s. 48.

nebo růžového květu. Na stejné potíže účinkovaly i léky z aloe. Při urologických problémech pomáhala polévka, jejíž základ tvořily stlučená melounová jádra a račí oka. Tato medicína se měla podle lékaře užívat hodinu před hlavním jídlem. Na nespavost se požívala růžová voda a olej.¹³⁹ „*Aby pak vnitřní oudy, jakož játra, ledviny a tlustá mázdra v prostřed střev se nezhoršily, dobře jest oboje strany v bocích a hřbet mandlovou, růžovou aneb nějakou jinou chladící mastí před lázni mazati, aneb k těm k zmíněným oudům pytlíček dubovým neb vrbovým listím naplněný přiložiti.*“¹⁴⁰

Po ukončení lázně se měl pacient pečlivě osušit a uložit do postele. Lázeňským hostům bylo doporučeno po ozdravné koupeli až jednu celou hodinu nespát, nejíst a nepít. Během této hodiny bylo dovoleno se procházet. Ve výjimečných případech, kdy pacient trpěl na mdloby, bylo dovoleno se čtvrt hodiny po koupeli napít studeného nápoje, který byl naředěn z vody a vína nebo vody a piva. K jídlu pak byl povolen pšeničný nebo ječný chléb. Během koupání se přijímat potrava neměla, avšak v ojedinělých případech se podávaly svatojánské jahůdky nebo višně promíchané s růžovým nebo hřebíčkovým cukrem.¹⁴¹ O moci jahodníku psal také známý lékař Petr Ondřej Matthioli (1501–1577) ve svém herbáři. „*Pojídání jahod hasí žízeň a dobře slouží horkému a cholericému žaludku. Bohatí polévají sobě jahody dobře vyprané v čisté vodě dobrým vínem a posypávají je cukrem, avšak mají se jísti před jiným jídlem, když je žaludek prázdný, neboť tento pokrm nezůstává dlouho v žaludku, propravuje stolici a žene moč.*“¹⁴²

Délky a počty koupelí byly podle Kirchmayera zcela individuální a byly indikovány i s ohledem na nemoci pacienta. Člověk však sám nejlépe pozná sílu vřídla, které má podle lékaře tu moc, že někomu uleví od bolesti ihned a jiný musí navštívit třicet i čtyřicet lázní, aby ucítil sílu vody. Lékař tak nabádá pacienty k trpělivosti, která je potřebná, aby se člověk uzdravil. Také upozorňuje na to, aby lázeňští hosté dbali rady lékařů při lázeňských procedurách. Jejich nedodržení může být důvodem, že se jim v lázních přitíží. Na straně druhé však zhoršení zdravotního stavu může být také znakem hojení těla a není důvodem k ukončení léčby. Tyto příhody jsou podle Kirchmayera v lázeňských kúrách

¹³⁹ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou.* Praha: Karlova kolej, 1696, s. 55.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 58.

¹⁴¹ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben.* Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718, s. 49–50.

¹⁴² MATHIOLI, Petr Ondřej. *Herbář neboli Bylinář.* Olomouc: Fontána, 2000, s. 852.

zcela normálním a běžným jevem.¹⁴³ „Protože nemůže se tak dojista, jako jsme se již vejše zmínili, čas vyměřiti a ustanoviti, jak dlouho by mělo užívání této lázně trvati: nebo některým vedle nařízení může postačiti jediné, jiným dvoje, někteří pak potřebují, aby trojí i také čtveré užívání vystáli, tak jak nemoc žádá.“¹⁴⁴

Lázeňská léčba vycházela také ze změny stravovacích návyků. Pacientům byly podávány nejrůznější speciality, které měly přispět k jejich uzdravení. V Kirchmayerově spisku je celá jedna kapitola věnovaná právě stravě a jejím účinkům na lidské zdraví. Zde máme tak možnost seznámit se s kuchyní na konci 17. století. Halík napsal ve svém díle, že s ohledem na vybrané lahůdky a nepřeborné množství jídel, které zde byly podávány, je zcela logické, že mnohé nevolnosti musely pocházet právě z přejídání. Vzniklé bolesti žaludku z nadměrného konzumování bylo tedy podle Halíka znovu nutné v Kuksu léčit.¹⁴⁵

Kirchmayer uvádí, že s koupelí přichází větší lačnost po jídle a pití. Nabádá tedy k opatrnosti a střídmosti ve stravě. Z důvodu lepšího zažívání, ale také proti přejídání se doporučovalo naředit víno cikorkovou vodou a několik lžic užít před jídlem. Žádoucím v lázeňské léčbě bylo jíst jídla s projímavým účinkem.¹⁴⁶ Také klystýry, které patřily od počátku lázeňství k léčebným metodám, se hojně uplatňovaly právě v 17. a 18. století, kdy se hovoří takřka o módním trendu v lázních. Tato obliba vycházela z pojetí humorální medicíny, kdy se věřilo, že za pomoci různých projímadel a klystýrů se tělo člověka očistí od zkažených šťáv. K výplachům se používaly odvary z různých bylin.¹⁴⁷

Jídlo a pití je při léčbě důležité, ale jen střídmost vede podle Kirchmayera k uzdravení. Dále pak vypisuje jídla, která se v lázních podávala, a která měla být prospěšná v lázeňské léčbě. „Podle těch se také povolují čerstvé, mladé, křehké hovězí, telecí, jehněčí, kozlečí a skopové maso, křehoučké mladé srny, mladí zajíci, jeřábky, koroptve, bažanti, kapouni, holoubata, kvíčaly, drozdi, skřivani, křepelky a jiné polní

¹⁴³ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 66–67.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 66.

¹⁴⁵ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 5.

¹⁴⁶ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 75–76.

¹⁴⁷ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 119–120.

i letní ptactva, jakého vůkol naši lázně hojně se nachází.“¹⁴⁸ Chléb se jedl z pšeničné nebo žitné mouky jen málo osolený a dochucený musel být anýzovým kořením a fenyklem. Úplně zakázaný byl chléb nedopečený, starý, spálený nebo teplý. Dále Kirchmayer popisuje zastoupení ryb a vodních živočichů, které se ocitali na stole šlechty v 17. a 18. století.¹⁴⁹ „*Když se pak dnové postní natrefují, povolují se k požívání pstruhy, prostřední a mladé štičky, malý a prostřední kapry, vokouni, ježdiky, míky, menší říční i potoční ryby, mřeně, lipáni, běličky, žáby střepnaté, bobr, šneky, losos, raky někdy toliko.*“¹⁵⁰ Dozvídáme se také o bohatém zastoupení ovoce, zeleniny a bylin, které se podávaly v kukských lázních této doby. Dovoleno bylo užívat špenát, řípu, jablka, švestky, třešně, mrkev, kapustu, maliny, jahody, angrešt, řeřichu, hlávkový salát, cikoru, chmel, šťovík, kapary, muškátový květ, šafrán, meruňky, moruše, fiky hrušky a jiné. Následoval také seznam zapovězených jídel, která se podle Kirchmayera neslučovaly s lázeňskou léčbou, a mohly způsobovat zažívací potíže.¹⁵¹

Pití nápojů bylo nastaveno podle typu nemoci pacienta nebo podle návyků lázeňských hostů. Šlechta nebo bohatí lidé pili k jídlu víno. Ve spisu se uvádí, že nejvíce se podávala stará česká vína, a také vína moselská. Chudí, kteří si víno nemohli dovolit, užívali víno ředěné vodou, dále pšeničné nebo ječné pivo a skořicovou vodu.¹⁵²

5.3 Stavební perioda na Kuksu

Součástí lázeňské léčby byly také procházky a promenády po celém areálu lázní na levém břehu Labe, ale také bohatý společenský život, který na Kuksu zcela jistě byl. O to, aby byly lázně živým místem, se zasloužil František Antonín Špork hlavně tím, že vybudoval lázeňské místo, které se pyšnilo zejména svým komfortem. Kuks povstal během hlavní stavební éry v letech 1692–1720. Počátek kukského lázeňství bývá spojován se vznikem dřevěné lázeňské budovy, která, jak již bylo výše uvedeno, byla v roce 1704 přestavěna na zámeček (Curhaus).¹⁵³ Nad lázeňskou budovou, v prvním patře

¹⁴⁸ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávny Kukul – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou.* Praha: Karlova kolej, 1696, s. 77–78.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 78–79.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 79.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 80–83.

¹⁵² KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukul – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben.* Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718, s. 66.

¹⁵³ PAUL, Vojtěch. *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725.* Jaroměř: Jaroměřské museum, 1924, s. 16.

kamenného domu, byl honosný sál, ve kterém probíhaly veškeré společenské události šlechty. V nejvyšším patře byly již výhradně pokoje hraběcí rodiny. Tato budova byla tedy nejen lázeňským domem, ale také sloužila jako zámek hraběte Šporcka (obr. č. 7). Po obou stranách rezidence nechal později vybudovat domy pro šlechtu. Na budovu zámku, která byla vystavěna na sloupech, byla připojena arkádová chodba, která měla délku 270 metrů.¹⁵⁴ Tato dlouhá lázeňská promenáda vedla po celé délce přilehlých budov a sestupovala až ke břehu Labe. Preiss uvádí, že promenádu na konci 17. století měly jen lázně v Cáchách. Karlovy Vary například využívaly k procházkám jen přilehlé louky.¹⁵⁵

Kromě staveb pro vyšší vrstvu zde byly i domy pro řemeslníky, domy pro personál, který se staral o chod lázní, ale i budovy pro četné služebnictvo, které přijíždělo do Kuksu se svými pány. V souvislosti s tím, jak lázně získávaly na oblibě, byly přistavovány nové budovy. Nadále však byla dodržena stavební souměrnost. Nové domy byly vystavěny jak po pravé straně hraběcího zámku, tak po straně levé. Lázeňství získává na oblibě i u nižších společenských vrstev, a tak vznikají v této části takzvané malé lázně. Se stále vzrůstajícím zájmem o lázeňskou léčbu přibývá dalších devatenáct domů na straně západní a šest domů na nejvyšším místě v Kuksu, které dotvořily ideu souměrného stavebního záměru.¹⁵⁶

Vojtěch Paul se zabýval stavební periodou a výstavbou budov lázní v letech 1695–1725. Budovat se v Kuksu po dobu tohoto rozmezí prakticky nepřestalo. Každý rok přibýly nové budovy, které měly za cíl zvýšit pohodlí lázeňských hostů. „1722. *V tomto roce byly v Kukských lázních tři nové budovy dostaveny, které započaty byly v r. 1720 a nyní, chvála bohu, šťastně byly vystaveny a skončeny. Totiž: Nový lázeňský dům na Labi. Nová prádelna na Labi. Nový filosofický dům.*“¹⁵⁷ „1724. *S nejvyšším svolením jeho vysokohraběcí Excellence postaveny byly: Nový dům pro úřady v Kukse („Amtshaus“). Nová kolna pro panské vozy. Nový hostinec s pěkným sklepem nad Kukskými lázněmi.*“¹⁵⁸ Kolem zámecké budovy, ale hlavně směrem k Labi, vzniklo nespočet lázeňských budov. Od zámku vedlo široké schodiště, které směřovalo k řece. Po obou jeho stranách bylo

¹⁵⁴ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 7–8.

¹⁵⁵ PREISS, Pavel. *František Antonín Šporck a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 232.

¹⁵⁶ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 8–11.

¹⁵⁷ PAUL, Vojtěch. *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*. Jaroměř: Jaroměřské museum, 1924, s. 13.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 14.

vytesáno z pískovce třicet lastur, ze kterých vyvěrala voda. Na jeho konci byl upraven taneční parket pro lázeňské hosty. A na samém vrcholu schodiště byly umístěny dvě sochy znázorňující Neptuna, boha moře. Lázně měly celou řadu fontán, velké množství soch, které byly vytesány z kamene, jejichž inspirací byly zejména řecké a římské báje. V lázních bylo také mnoho altánů a galérií, které vybízely k pobytu na čerstvém vzduchu, jenž byl součástí lázeňské léčby.¹⁵⁹

K nejzajímavějšímu stavebnímu objektu, který nechal František Antonín Špork vystavět v lázních, a jenž byl lázeňskými hosty využíván jako knihovna, čítárna, ale také jako umělecká galerie byl Filosofický dům. Stejně tak pozornost hostů přitahovala, na tu dobu, velmi kontroverzní socha Herkomanna od Matyáše Bernarda Brauna. „*Pro neobyčejné okolnosti, za kterých vznikla a pro zvláštní spodobnění jednotlivých částí svých, zasluhuje toho, bychom obšírněji se zmínili o významu jejím. Stála západně od zámku, obrácena jsouc k velikému hostinci. Byla to satira v kámen vytesaná.*“¹⁶⁰ Okolnosti vzniku těchto artefaktů jsou v dobových souvislostech podrobně popsány v podkapitole *Bojovník za pravdu a spravedlnost*. I takovéto zajímavosti měly za následek zvýšený zájem o lázeňství v Kuksu.

Lázně nebyly jen místem odpočinku, ale také střediskem rozmanité zábavy. Provozovatelé lázní se snažili svým hostům zajistit různé druhy rozptýlení, což zaručovalo spokojené a nové klienty. Běžné byly hudební salónky a společenské sály, kde se provozovaly hazardní hry. Špork například hostil roku 1724 v lázních operní soubor Antonia Denzia z Benátek.¹⁶¹ Měl také vlastní kapelu pod vedením „capellmeistera“ Tobiáše Antonína Seemanna, ve které hráli sloužící na horny, harfu, loutnu, housle, violy, cella, zvonkohru a lesní roh, který se zásluhou Šporka dostal do Čech. V Kuksu nechal v roce 1702 zřídit dřevěné divadlo se sedlovou střechou, které bylo postaveno nedaleko hostince U Slunce a bylo známé pod názvem „Comöedien-Hauß“.¹⁶² Dále nechal Špork vystavět rejdiště pro pány, kulečnický dům a kuželovitý holubník,

¹⁵⁹ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 9–10.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 12.

¹⁶¹ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 211–213.

¹⁶² JAKUBCOVÁ, Alena. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století: osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav, 2007, s. 595.

kde se hosté cvičili ve střelbě. Pro procházky byly upraveny zahrady podle vzoru francouzského dvora.¹⁶³

„Syn císařského generála Johanna z Vestfálska odolával jako buk vichřicím své doby a po cestách Evropou uskutečnil v Lázních Kuks (1692–1738), „krásném oudolí“ na Labi, svou vizi jedinečného barokního *theatrum* s propojením přírodní scenérie a umění, lidové podívané a zábavy, politiky, satiry, pamfletů a zednářství, ale i altruismu a protijezuitské a protiadvokátské bojovnosti, zbožnosti a kultu Tance smrti i Hubertského ideálu parforsního lovu.“¹⁶⁴ Kukské lázně byly postaveny zcela na osobním záměru Františka Antonína Šporcka. Preiss píše ve svém díle věnovaném Šporkovi, že hrabě nechal vystavět lázně na bezvýznamném pramenu, který svou kvalitou vody nijak výrazně ne vynikal. Jen silná vůle reformátora zřídit věhlasné lázně postačila k tomu, aby se výjimečnými pro tuto dobu staly.¹⁶⁵ Se smrtí Františka Antonína Šporcka (1738) byla ukončena stavební perioda a lázně tedy zcela zanikly. Povodeň, která přišla 22. prosince roku 1740, pak definitivně ukončila lázeňskou epochu na Kuksu (obr. č. 8).¹⁶⁶

5.4 Lázně Karlovy Vary a komparace lázeňství

Lázně vždy mezi sebou vykazovaly určitou rivalitu a byl mezi nimi patrný i konkurenční boj. Snažily se o co největší počet hostů, které vábily na výjimečnost přírodního zdroje a jedinečné lázeňské procedury. Vladimír Křížek v knize *Obrazy z dějin lázeňství* zdůrazňuje, že toto soupeření mezi lázněmi není ničím výjimečné. Jedná se o zcela běžný jev, který je známý také na mezinárodním poli. Hovoří o boji, který byl postavený na nacionalismu až šovinismu, a mnohdy i na nekalých praktikách. Napětí bylo zejména mezi lázněmi francouzskými a německými, které o sobě vydávaly spisy, jež upozorňovaly navzájem na jejich nekvalitní přírodní zdroje. Vydávaly se i články o různých epidemiích nebo o záhadných úmrtích v konkurenčních lázních. Tyto záměrně publikované novinové zprávy, měly za následek zničení lázeňské sezóny a mnohdy znamenaly i úpadek lázeňského místa.¹⁶⁷

¹⁶³ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 9–12.

¹⁶⁴ HANCKE, Gottfried Benjamin. *Kuks: theatrum fagi: popis Lázní Kuks v Čechách, patřících jeho říšské hraběcí excelenci hraběti von Šporck*. Náchod: Gate, 2002, s. 8.

¹⁶⁵ PREISS, Pavel. *František Antonín Šporck a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 227.

¹⁶⁶ BEZDĚK, František, KOVAŘÍK, Jaromír. *František Antonín hrabě Šporck a jeho Řád svatého Huberta*. Kuks: Řád svatého Huberta se sídlem v Kuksu, 1998, s. 29.

¹⁶⁷ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 189–190.

Měřítkem úspěšnosti lázní se stávají počty lázeňských hostů. Ve snaze o rozšíření klientely byly udávány indikace na co nejšířší a nejrůznější nemoci. To se později s pokrokem v lázeňství ukázalo jako mylné, neboť teprve specializace v lázních na určité druhy chorob přispěla k rozvoji lázeňské léčby. Stejným paradoxem je i zdůrazňování lázeňské tradice a metod v lázeňských místech. Křížek uvádí, že lázně upozorňují na starodávné mýty, jen aby poukázaly na co nejdelší tradici. Tento jev v lázeňství i nadále přetrvává, a to i přes to, že pacienti v současné době volí raději novou léčebnou metodu, která se pojí s pokrokem v medicínské léčbě.¹⁶⁸

Historie karlovarských pramenů vychází také z lázeňské tradice, a ta spadá podle archeologických nálezů již do doby Keltů, kteří zde v blízkosti pramenů dobývali kovy. První osada byla u léčivých pramenů založena v roce 1325. Vznikla na základě příkazu krále Jana Lucemburského, a to přesídlením obyvatel z blízké obce Obory. Karlovarská léčba dosahovala takových lázeňských úspěchů, a byla na takové úrovni, že si mohla dovolit léčit roku 1348 Karla IV., který se zde zotavoval po bitvě u Kreščaku. Jako ve většině termálních lázní se koupelovými lázněmi léčily především nemoci kloubního aparátu, kožní nemoci a poúrazové stavy. I zde se jednalo o lázeňskou léčbu, která spočívala v mnoha hodinách strávených v termální vodě. Pavel Šolc v díle *Karlovarská lázeňská léčba a medicína na přelomu 20. a 21. století* uvádí, že se kůže doslova macerovala v termální lázni.¹⁶⁹ Společenský život se odehrával přímo při koupelích, kde se jedlo a pilo. Kůže se při těchto lázních rozmáčela a praskala a „zlé matérie“ se dostávaly z těla ven. Pro celé 14. a 15. století jsou tyto dlouhé koupele v karlovarských pramenech typické a na jejich základech také vzniká německý název Warmbad bei Elbogen a pozdější pojmenování Karlsbad.¹⁷⁰

O posun v karlovarské lázeňské léčbě se zasloužil český lékař Václav Payer z Lokte (1488–1537), a to svým traktátem *Pojednání o Karlových Varech (De Thermis Carolinis tractatus)*, které sepsal roku 1522.¹⁷¹ Payer se ve spisu zabývá také složením vody a uvádí metody, jimiž je možné dospět k výsledku minerálního složení. Správný úsudek vychází dle něho ze zkušenosti a rozumové úvahy. Rozumová úvaha se pak opírá o chuť, vůni, barvu, ale také o účinky. „*Vary mají ve své vodě dvě základní minerální látky, totiž jednak*

¹⁶⁸ KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 190–191.

¹⁶⁹ ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba a medicína na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Galén, 2000, s. 12.

¹⁷⁰ ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba*. Praha: Galén, 2001, s. 10.

¹⁷¹ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 44.

*baurach, jednak kamenec s jistou účastí síry. A rozumím zde ten baurach, jak patří k sodě a soli. Zda má (karlovarská voda) také něco vápníku, to jsem svrchu vzpomenutou metodou nikdy nemohl přesně zjistit. Pravděpodobnějším se mi zdá, že je na jejím složení účastno i železo, jednak protože se v sousedství vyskytuje veliké množství železa a nablízku plynule vyvěrají studené železité vody.*¹⁷²

V díle se zabývá správným praktikováním koupelí, které byly pro tuto dobu typické. Naopak pití minerálních vod bylo záležitostí zcela novou a právě Payer se zde zasadil o zavedení pitných kúr v lázeňské léčbě. Koupele, které zde probíhaly, byly doporučovány v době od května až do září. Payer se o pití vod vyjadřuje jako o záležitosti nové, avšak nabádá pacienty, aby se tohoto léčení nezříkali. Uvádí podrobný návod, jak vodu správně užívat. Doporučuje pít vodu hodinu po východu slunce, a to přímo u vřídla. Teplota vody je tak správná a má pouze pročišťující efekt, nikoliv projímavý.¹⁷³ „*První den, kdy začne pacient pít tuto vodu, necht' postupuje takto: Opatříž si malou sklenku, do níž se vejde čtvrtina konvice, jaká je v tom místě běžná, a při mocné skutečné teplotě té vody vypijž tři takové sklenky, a procházeje se po dobu hodiny, vyčkávejž; potom po další hodiny vypijž čtyři sklenky, jestliže tři předchozí nezačaly účinkovat, a lačniž po tři hodiny; takové to množství bezpochyby zapůsobí.*“¹⁷⁴

Důvodem pro zavedení pitné kúry mohly být podle Šolce trávicí obtíže, které zavinily dlouhé koupele v teplé vodě, při kterých se bohatě konzumovalo. Spolu s nadměrným množstvím jídla a pití byl také zcela opomíjen tělesný pohyb. Následkem toho pak dochází k chabnutí střevní peristaltiky. Problémy byly pak nejčastěji řešeny podáváním klystýrů, při kterých se využívala karlovarská voda. Následně se v lázních zavádí do léčebných metod jednorázové pitné kúry, které se aplikovaly nejprve ve dnech, kdy nebyla nařízená koupel a posléze přichází léčba, která spočívá již v denním pití minerální vody.¹⁷⁵

Doktor Václav Payer upozorňuje také na správnou životosprávu, která má během léčby velký význam. Vypočítává faktory, které nesmí nemocný podcenit, aby mu lázeňská léčba prospěla. Těmito činiteli jsou povětrí, pokrm a nápoje, pohyb a klid,

¹⁷² PAYER, Václav. *Pojednání o Karlových Varech*. Praha: Avicenum, 1984, s. 21.

¹⁷³ Tamtéž, s. 28–29.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 29.

¹⁷⁵ ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba a medicína na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Galén, 2000, s. 12.

spánek a bdění, vyprazdňování a zadržování, ale i duševní stav.¹⁷⁶ „*Kdo se koupají nebo pijí vodu, mají žít v radosti a veselí a ničím se netrudit, protože všechny případy duševní vysušují tělo, s výjimkou radosti atd.*“¹⁷⁷

Lázeňská léčba v Karlových Varech byla z historického vývoje postavena na dvou protikladech. Od počátku lázeňství až do 16. století se léčba soustředila výhradně na koupelovou léčbu, která mnohdy trvala až dvanáct hodin a byla známá pod označením „Hautfresserkur“, kdy se věřilo ve vyplavování škodlivin z těla. Voda se striktně neužívala, neboť se mělo za to, že kámen z vřídla se usazuje v lidském těle. Druhý extrém nastává v 17. století, kdy začíná převažovat pitná kúra, která byla motivovaná právě traktátem *Pojednání o Karlových Varech* vydaným v 16. století doktorem Václavem Payerem. V polovině 18. století byla známou léčbou tak zvaná pyramidální kúra, která vyžadovala vypít 50 až 70 koflíků vody.¹⁷⁸ Tato léčba, která byla založená na vypití několika litrů minerální vody, vyvolávala silné projímavé účinky, ale i tak kúra přetrvala až do 19. století, kdy se dávky vody začaly snižovat.¹⁷⁹

V souvislosti s rozvojem lázeňství na počátku 18. století se Karlovy Vary začínají rozrůstat. V roce 1711 byla postavena první veřejná lázeňská budova s názvem Mlýnské lázně. Modernizace lázeňských budov přichází až v roce 1762 na přání císařovny Marie Terezie. Roku 1777 byl vystaven Vřídelní sál a mezi roky 1794–1810 dochází k úpravě a zvelebení lázeňských promenád.¹⁸⁰ Kvalita karlovarských lázní a lázeňské péče tak ke konci 18. století začíná dosahovat vyššího standardu.

Lázně Karlovy Vary se stávají Františku Antonínovi Šporkovi inspirací pro stavbu kukských lázní. Nelze hovořit přímo o konkurenčním boji, který byl vysvětlen na mezinárodním měřítku, ale jak uvádí Preiss, karlovarské lázně stály za myšlenkou vzniku lázní v Kuksu. Karlovy Vary se pro Šporka staly velkým podnětem k soutěžení, a to zejména, co do okázalosti a výstavnosti. Tento cíl nebyl pro hraběte Šporka nijak nereálný. Karlovarské vřídlo bylo kryto až do konce 18. století dřevěným domem. Ubytování v lázních bylo velmi jednoduché a ani čistota zde nesplňovala potřebný

¹⁷⁶ PAYER, Václav. *Pojednání o Karlových Varech*. Praha: Avicenum, 1984, s. 31–34.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 34.

¹⁷⁸ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 144.

¹⁷⁹ ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba a medicína na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Galén, 2000, s. 12.

¹⁸⁰ BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 144–145.

komfort. „A také ve vybavení byly Karlovy Vary na úrovni, jež byla v drastickém nepoměru k slávě místa, navštěvovaného i nejvyššími korunovanými hlavami. Když tam roku 1732 pobýval císař Karel VI. s manželkou Alžbětou Kristinou a v doprovodu početné družiny plných šest neděl, bydlil v poštovském domě.“¹⁸¹

Třebaže kukské lázně měly svůj věhlas a lesk v barokní době, nikdy se netěšily oblibě tolika vážených hostů jako právě Karlovy Vary. Seznam tvořily evropské osobnosti, jejichž výčet byl velmi rozmanitý. Na seznamu jsou taková jména jako Karel VI., Petr Veliký, Josef II., František Josef I., Johann Sebastian Bach, Ludwig van Beethoven, Fryderyk Chopin, Wolfgang von Goethe a jiní.¹⁸²

Hrabě František Antonín Špork velmi usiloval o to, aby lázně navštěvovaly významné osobnosti. Dokonce předal medaili Karlu VI., avšak král do lázní nikdy nezavítal.¹⁸³ Ze seznamu lázeňských hostů, kapitoly *Přídavek neb krátká zpráva a poznamenání některých osob, které v několika málo letech prostředkem užívání této hojitelné studnice, aneb hradištského živého pramene, šťastně k dokonalému zdraví se navrátili*, která je součástí Kirchmayerova traktátu, je možné objevit pouze jména obyčejných lidí žijících v okolí Kuksu.¹⁸⁴ František Antonín Špork zcela jistě hostil i dobovou rodovou šlechtu, jak dokládá dílo Tomáše Halíka pod názvem *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*, ale panovníky a státníky se mu však do lázní přivést nepodařilo.¹⁸⁵ Po velké povodni (1740) na Kuksu údajně zanikl léčivý pramen. S rozpadem lázní přichází na Kuks nová etapa hospitálnictví, která vycházela z nadačního odkazu Františka Antonína Šporcka.¹⁸⁶

Karlovy Vary, jak bylo uvedeno, neměly během 17. a 18. století sice příliš dobrou kvalitu lázeňské péče. V léčbě se uplatňovaly převážně pitné kúry (pyramidální léčba), což se až v 19. století ukázalo jako chybné. Nicméně lázeňská léčba byla vystavěna na skutečných kvalitách minerální vody, a to vedlo v budoucnu k rozvoji karlovarského

¹⁸¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 228.

¹⁸² BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 149.

¹⁸³ ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 36.

¹⁸⁴ KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. Praha: Karlova kolej, 1696, s. 87.

¹⁸⁵ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Šporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905, s. 8.

¹⁸⁶ BEZDĚK, František, KOVAŘÍK, Jaromír. *František Antonín hrabě Šporck a jeho Řád svatého Huberta*. Kuks: Řád svatého Huberta se sídlem v Kuksu, 1998, s. 29.

lázeňství. Naopak lázně Kuks, které se vyznačovaly zejména vyšším standardem lázeňských služeb, byly spíše rekreační povahy. Tyto lázně sice uplatňovaly kombinovanou lázeňskou léčbu, nicméně zanikly prakticky ihned po smrti zřizovatele lázní. Hlavním důvodem zániku byl fakt, že byly vystavěny pouze na osobním záměru Františka Antonína Šporka, nikoliv na kvalitě vody, která údajně nevynikala nijak výrazným minerálním složením.

6 IDEA HOSPITÁLNICTVÍ

Hospitály nebo také špitály či útulky pro chudé vznikaly na základě křesťanské povinnosti pomáhat bližnímu. Jejich výskyt se datuje od konce 10. století, kdy byly zpočátku zakládány při kláštorech a kostelech. Později od 16. století se setkáváme již s hospitály, které zpravují města nebo jednotlivé osoby.¹⁸⁷ Péče o nemocné a samotný provoz hospitalu byl zpočátku svěřován různým rytířským řádům. Mezi významné patřil řád svatého Jana Křtitele Jeruzalémského (johanité), který se později nazýval řádem maltézských rytířů. Dále řád templářských nebo německých rytířů. V těchto špitálech se také poprvé objevují ranhojiči a doktoři, neboť dřívější hospitály byly pouze ubytovnami, které lékařskou péči neposkytovaly.¹⁸⁸

Idea hospitálnictví položila základ pro vznik budoucích nemocnic. První nemocnice, které byly stále ještě nazývány hospitály, vedl řád milosrdných bratří, který byl založen roku 1537 svatým Janem z Boha v Granadě. V Čechách se tento řád zapsal do historie rokem 1605, kdy ve Valticích na Moravě zakládá první nemocnici. „*Do Čech přinesli milosrdní bratři zásady své péče o nemocné v duchu řádového hesla Per corpus ad animam (Tělem k duši) v osudovém roce 1620, odkdy se odvíjí historie nejstarší (a dodnes fungující) nemocnice hodné toho jména v Praze.*“¹⁸⁹ Z počátku se jednalo o bratrstvo, které se v roce 1568 změnilo v řád, jenž přijímá řeholi svatého Augustina. Řád dodržoval slib čistoty, poslušnosti a chudoby, ne všichni jeho členové však byli kněžími. Svoji pomoc v hospitalech zaměřovali zejména na chudé, staré a nemocné lidi, kterým poskytovali zdravotnickou a ošetrovatelskou péči. Svými znalostmi přispěli k zvýšení odbornosti u ranhojičů a doktorů.¹⁹⁰ Kláštery s nemocnicemi a lékárnami, které byly zřízeny pod správou milosrdných bratří, nalezneme také v Novém Městě nad Metují (1696), Prostějově (1727), Kuksu (1743), Brně (1753), Letovicích (1751) a Vizovicích (1781).¹⁹¹ Stát problematiku výstavby hospitalů až do 18. století neřešil vůbec. Jejich zřizování náleželo výlučně církvi, obcím a vrchnostem. Změna nastává v Čechách rokem 1743, kdy Karel VI. nechává vzniknout kontrolní komise, které měly za cíl přinést

¹⁸⁷ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 10.

¹⁸⁸ PORTER, Roy. *Největší dobrodiní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 136.

¹⁸⁹ SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 47.

¹⁹⁰ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 12.

¹⁹¹ RUSEK, Václav, SMEČKA, Vladimír. *České lékárny*. Praha: Nuga, 2000, s. 54.

ucelený pohled na tyto ústavy. Marie Terezie přichází se stejným konceptem na Moravě a Slezsku v roce 1750.¹⁹²

6.1 Klášterní lékárny

Lékárny vedené církevními řády zažívaly svůj rozkvět od 17. století. Tyto lékárny neplatily daně a ani nebyly podrobovány kontrolám jako městské apatyky. A to z toho důvodu, že klášterní lékárny byly určeny jen k vlastním potřebám klášterů a hospitalů. Jejich povaha byla neveřejného charakteru. Toto ustanovení však lékárny neakceptovaly a léčivo vydávaly zdarma, avšak za podmínky příspěvku na charitu. Tímto způsobem tedy církevní lékárny provozovaly svoji činnost až do roku 1770, kdy Marie Terezie povolila, jako jedinému řádu milosrdných bratří, prodávat léky veřejně. Rokem 1770 se tedy tyto lékárny stávají oficiálně veřejnými.¹⁹³

Základ vybavení lékáren tvořil *materia medica* „*Soubor materia medica se skládal převážně z léčiv rostlinného původu, menší část tvořila léčiva živočišná, zoofarmaka (tuk zvířat i lidský, mléko, med, aj.) a malou skupinu i léčiva minerální a chemická (zlato, stříbro, měď, síra, různé drahokamy, kamenec, dusičnan draselný aj.)*“¹⁹⁴ Léčiva a léčebné přípravky byly zpracovávány a připravovány hlavně mechanickým způsobem. „Elektuaria“ neboli lektvary byly kašovitě konzistence. Výroba byla velmi složitá a vyžadovala podrobný rozpis složek. „Konfekty“ byly byliny macerované v cukru, ale také se tak označovaly různorodé sirupy, octy, kombinace octů a medů a různé pilulky. „Trocyšky“ byly různé druhy syrečků, ale i pastilky. Zvláštní výrobu vyžadovaly i masti, náplasti a různé obvazy.¹⁹⁵

Počátky chemických léčiv jsou spojovány se známým lékařem a alchymistou, který si říkal Paracelsus (1493–1541). Lidské tělo chápal jako chemickou laboratoř. Poruchy chemických procesů v těle podle něho způsobovaly nemoci. Tělo se mělo uzdravit za pomoci chemických látek, které měly obnovit porušenou rovnováhu. Svým učením se zasloužil o rozvoj medicínské vědy, rozkvět farmacie a položení základu pro chemiatrii. Jeho znalosti uplatnila medicínská věda až od 17. století. Chemiatrie způsobila změnu ve vybavení lékáren. Dotkla se také činnosti lékárníků, neboť se k výrobě léků začaly

¹⁹² RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 10–11.

¹⁹³ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 24.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 18.

využívat pece, destilace a speciální chemické sklo. „*Lékárníci se museli naučit připravovat jako léčiva soli arzenu, olova, antimonu, rtuti, železa, zlata, mědi, vizmutu, zinku aj. a extrakčními metodami vyrábět elixíry, kvintesence, tinktury a magisteria. Ke svým znalostem léčivých rostlin postupně přidávali poznatky chemické, což některé z nich od 17. století přivádělo k objevné a teoretické i učitelské práci. V tomto přibližně dvoustletém období (1600–1800) farmacie dospívala od lékařenské praxe k vytvoření základů farmaceutických věd, farmakochemie a botanicky podložené farmakognózie.*“¹⁹⁶

Součástí každé lékárny byly soupisy léčivých bylin, herbáře a knihy s přírodovědným obsahem, ale i různé receptáře. Mezi významné herbáře, které podávaly svědectví o lidovém léčitelství, ale také o dobové farmakologii, patřilo dílo *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný a figúrami pěknými a zřetelnými podle pravého a jako živého zrostu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ježto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl, od doktora Petra Ondřeje Matthiola Senenského*. Herbář byl prvně vydán v roce 1560 a do češtiny jej přeložil Tadeáš Hájek z Hájku.¹⁹⁷ Sběr a znalost léčivých bylin se však ještě v 17. století neobešla bez rizika obvinění z čarodějnictví. To se nevyhnulo mnohým lidem, kteří se věnovali lidovému léčitelství. Za údajné spolky s ďáblem byla obviněna z čarodějnictví například Keplerova matka Kateřina, která byla známá značnou moudrostí týkající se bylin a různých léčitelských praktik. Ve Weil de Stadt, což bylo rodiště Johanna Keplera, bylo v letech 1615–1629 upáleno 39 žen za údajné spolky s ďáblem.¹⁹⁸ Roy Porter uvádí, že ještě před Francouzskou revolucí se v Evropě konala řada procesů, které se opíraly o spis Kladivo na čarodějnice (*Malleus maleficarum*) z roku 1486, jež vydali dominikánští mniši Institoris a Sprenger, a který se týkal honu na čarodějnice.¹⁹⁹

S léčivými bylinami souvisí pojem lidového léčitelství, který ve svém díle *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech* specifikoval David Tomíček, který uvádí, že lidovým lékařstvím může být cokoliv léčebného, co nestojí na univerzitní medicíně. Dále se lidovým léčitelstvím může nazývat „kultura nižších vrstev“. A konečně za lidovou kulturu můžeme stanovit soubor postojů, pravidla chování, ale

¹⁹⁶ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 22.

¹⁹⁷ TOMÍČEK, David. *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 19.

¹⁹⁸ WOLLGAST, Siegfried. *Johannes Kepler*. Leipzig: Urania, 1980, s. 82.

¹⁹⁹ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2013, s. 225.

i víru. Z antropologického hlediska se pak jedná o celek, který tvoří každodenní život a vztahuje se k určité společenské skupině.²⁰⁰

6.2 Medicínská léčba na Kuksu

Lidové léčitelství, které bylo blíže specifikováno, se ve své podobě objevuje také na Kuksu. O jeho provozování spolu s odbornou medicínou se dozvídáme ještě před uvedením hospitalu a lékárny do provozu. Svědectví barokní medicíny je doloženo také v písemných pramenech, a to v denících hofmistra Tobiáše Seemanna, který se staral o hraběte Šporka. František Antonín Šporck měl časté obavy o své zdraví. Ze záznamů Tobiáše Seemanna se dovídáme, že hrabě často povolával lékaře a ranhojiče. Užíval různých mastí, léků a léčebných přípravků. Na základě Seemannových podrobných zápisů v denících se dochovaly recepty a jejich složení, ale také léčebné procedury, které hrabě užíval při různých bolestech. Ze zápisů se dozvídáme následující: „*Dnes v noci Jeho Excellence zase ochuravěla a celý den musela zůstat na loži. Večer připravil páter Maurus pro Jeho Excelenci hořké víno se zeměžlučí a jinými dobrými bylinami, sílicími žaludek.*“²⁰¹

Historicky není nikde doloženo, že by hrabě Šporck trpěl vážnou nemocí. Naopak jeho zdraví mu dovoľovalo účastnit se ve vysokém věku loveckých honů a štvanic, které byly velmi fyzicky náročné.²⁰² Je doloženo ze zápisů Ferdinanda Rakovského, jenž byl hraběcím pážetem, že spíše trpěl hypochondrií. V jeho knize *Krátké vypravování o životě Jeho Excellence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778* je možné se taktéž dočíst, že si za jeho službu trvale stěžoval na své zdraví a nikdy se necítil úplně zdrav.²⁰³ Ignác Antonín Hrdina společně s Hedvikou Kuchařovou ve svém díle uvádějí, že příčinou všech

²⁰⁰ TOMÍČEK, David. *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2009, s. 10–11.

²⁰¹ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1737, s. 1042.

²⁰² HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporckem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 18–19.

²⁰³ RAKOVSKÝ, Ferdinand. *Krátké vypravování o životě Jeho Excellence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778*. Kuks: Vlastivědné museum, 1938, s. 67.

hraběcích nevolností, na které užíval různé medikamenty, byly jen neustálé pře, které vedl se zneprátelenými jezuiti a právníky.²⁰⁴

František Antonín Špork měl za osobního lékaře profesora Jana Františka Löwa z Erlsfeldu (1648–1725).²⁰⁵ Významný doktor byl děkanem lékařské fakulty a byl také několikrát zvolen do postu rektora Karlo-Ferdinandovy univerzity.²⁰⁶ I doktor Löw, který poskytoval hraběti odbornou lékařskou pomoc a byl obeznámen se Šporkovým zdravotním stavem, doporučoval často hraběti zejména odpočinek, dietu a veselou mysl.²⁰⁷ Špork tehdy, kdy nesdílel názory lékařů na svoje zdraví, se obracel na různé léčitele, ranhojiče a nejrůznější lidové praktiky. Z této doby se dochoval také původní herbář z 16. století od Adama Lonicera (obr. č. 12).

Mnohdy za odstraněním nejrůznějších Šporkových potíží mohl stát tak zvaný placebo efekt. V díle Roye Portera *Dějiny medicíny od starověku po současnost* je možné pochopit právě jeho účinky na lidský organismus. V rodinných kuchařkách, které se přenáší z generace na generaci, je možné nalézt nejrůznější recepty, které účinkují jen jako placebo. Placebo je látka, která je neúčinná a nemá žádné vedlejší nežádoucí účinky. Nemocný pocítuje úlevu jen na základě důvěry a víry v léčbu.²⁰⁸ Tímto způsobem je možné, že účinkovala i řada léků na hraběcí neduhy. Některé léčebné metody tedy mohly účinkovat, a jiné byly založeny jen na placebo efektu. Nelze nezmínit alespoň některé recepty, léčebné metody a postupy z *Deníků Tobiáše Antonína Seemanna*, kterými se nechával František Antonín Špork léčit. Tyto zápisky dokáží nejlépe rekonstruovat dobovou medicínu na Kuksu.

Záznam z roku 1731 dokazuje, že se na Kuksu v této době provádělo pouštění žilou. „*Ráno v 9 hodin lazebník Leopold v přítomnosti doktora Kniehebandela otevřel Jeho Excelenci žilu na levé paži. Dr. Kniehebandel prohlížel s lazebníkem krev Jeho Excelence.*“²⁰⁹ Tato lékařská metoda vychází z Galénova učení, které hovoří o tom, že nemoc přichází, když se v lidském těle nahromadí špatné nebo nadbytečné šťávy.

²⁰⁴ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 19.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 20.

²⁰⁶ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 62.

²⁰⁷ HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. Ostrava: KEY Publishing, 2011, s. 20.

²⁰⁸ PORTER, Roy. *Dějiny medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2013, s. 318.

²⁰⁹ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1731, s. 303.

V důsledku této galénovské teorie tedy nastupuje léčba v podobě pouštění žilou.²¹⁰ Galénos (129–216) chápal tento způsob léčby jako univerzální lék na všechny nemoci. Pouštění žilou (flebotomie) byla doporučována i při krevních ztrátách.²¹¹ Tento zákrok patřil do chirurgické léčby a neustále se vedly spory o jeho účincích na lidský organismus. Karel Černý uvádí, že od 2. poloviny 17. a počátkem 18. století pouštění žilou ustupuje. Nicméně mezi lékaři nebyl stanoven jednotný konsenzus, a tak se tato léčebná metoda, která se také nazývá venesekce, měla tendenci navracet.²¹²

O užívání pijavek, které se objevovaly v odborné medicíně i v lidovém léčitelství, je možné se dozvědět také z deníku psaného roku 1731, kdy se tímto způsobem léčil hofmistr Seemann. „*Pak jsem si dal k 10. hodině pro silně naběhlou zlatou žilu nasadit 3 pijavice od lazebníka Leopolda; měly dobrý účinek.*“²¹³ Odebírání krve za pomoci pijavek je známé od 2. století před naším letopočtem. Pijavky se přikládaly na kůži, kde se přichytily a sály krev člověka. Procedura probíhala až jednu hodinu. V případě, že se pijavky sami od těla neoddelily, bylo nutné je odstranit za pomoci soli nebo octa.²¹⁴

Deník obsahuje seznam různých léků, které byly podle Seemanna prověřené svými účinky a měly působit na nejrůznější tělesné vady. Lékem na oči byla například bílá skalice. „*Vezmi bílý vitriol na žejdlík studničné vody, jeden lok roztlučený do vody, a dobře zamíchané se nechá na teplém místě nebo na slunci destilovati, takže se na láhvi, nejen na stěnách sklenice, nýbrž i na dně usadí červená hmota a voda zůstane jasná; pak hned musí nechati státi v láhvi. Užívá se jí v různých případech onemocnělých očí.*“²¹⁵

Seznam receptů obsahuje také návod na mast, která účinkovala podle Seemanna na nejrůznější kožní problémy a vyrůstky na těle. Mast obsahovala zajecí, jezevčí a liščí sádlo, které se mělo důkladně promíchat v hmoždíři, a poté přidat roztlučený kořen kosatce.²¹⁶ Zahradní kosatec je rostlina, která byla hojně využívána v léčitelství. Kořen kosatce účinkoval podle Matthioliho herbáře na kašel, proti hadímu uštknutí, na křeče

²¹⁰ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 113.

²¹¹ PORTER, Roy. *Největší dobrodini lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 99.

²¹² ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 411–412.

²¹³ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1731, s. 303.

²¹⁴ KRÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. Praha: Libri, 2002, s. 117–118.

²¹⁵ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1737, s. 1060–1061.

²¹⁶ Tamtéž, s. 1062–1063.

všeho druhu, na zklidnění psychiky, pomáhal při porodu mrtvého plodu, na bolesti kyčlí a zubů. Zbavoval nemocné vředů a jiných problémů s kůží.²¹⁷ Dále Seemann popisuje užití masti, které, jak sám uvádí, je známé všem lékařům. „*Při ubývajícím měsíci natři touto mastí, ne tlustě, nýbrž prostředně měchýř z prasete jako náplast, přilož ji hned na úd, na nohu nebo jiný výrůstek na těle; zavaž to; během 24 hodin to opakuj na tomto měchýři, pokud vydrží, stále jej natíraje a přikládaje až se výrůstek roztrhne a zmizí; to bylo velmi často shledáno, že mast v krátké době dosahuje žádaného účinku.*“²¹⁸

Lékem na vodnatelnost a otoky byla směs čerstvého jeřábu a suchého holubího trusu, která se přikládala třikrát denně a dvakrát v noci na otoky. Seemann uvádí, že účinnost hojitelné směsi potvrdil páter David, který se po jejím užívání zcela uzdravil. Receptem, který byl také osvědčený, byl lék proti žaludečním kyselinám. Směs tvořil svatojánský chléb, muškátový oříšek a kolínská křída. Tyto ingredience se rozmělnily v hmoždíři na sypkou směs. Prášek se podával na špičku nože před spaním. Od horečky zase pomohly nemocnému plíce ze zajíce, které se usušily na kamnech a poté se rozdrtily na prášek. Podle receptu však lék účinkoval jen tehdy, pokud byl zajíc usmrcen v březnu, neboť se věřilo, že tehdy mají plíce největší moc uzdravovat.²¹⁹

Stejně tak účinkovala nejlépe krev ze zajíce zabitého v březnu. Léčba za pomoci plátna zabírala podle Seemanna na růži nebo jiné onemocnění kůže. Plátno se přikládalo na místo onemocnění a během několika dní nemoc údajně zcela vymizela. „*Zastřelíme-li v březnu zajíce, hned ho vyvrhněme a namočíme do jeho krve půl druhého lokte hrubého a nevypraného lněného plátna. Není-li zajíc zabit, nutno jej pořádně zastřeliti a toto lněné plátno namočiti, aby bylo celé plno krve. Toto plátno lněné pak se pověsí tak na vzduch, aby naň slunce nesvítilo. Pak se usušené uschová pro upotřebení.*“²²⁰

Léčebné nápoje získávané ze dřeva se užívaly k různým posilujícím a čistícím nápojům. Podle receptu se dřevo ve správném poměru rozřezalo na malé kousky a zalilo studniční vodou. Nápoj se vařil čtyři hodiny a následně se nechal stát až do vychladnutí. Nejčastěji se využívalo sasafrasové dřevo, skořicová kůra, sladké dřevo a chinovníková

²¹⁷ MATTHIOLI, Petr Ondřej. *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný a figúrami pěknými a zřetelnými podle pravého a jako živého zrostu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ježto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl, od doktora Petra Ondřeje Matthiola Senenského.* Praha: Odeon, 1982, s. 30.

²¹⁸ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1737, s. 1064–1065.

²¹⁹ Tamtéž, s. 1072–1073.

²²⁰ Tamtéž, s. 1088.

kůra. Pokud byl nápoj málo sladký, přidávalo se více sladkého dřeva.²²¹ Kůra chinovníku neboli také jezuitská kůra se dostala do Evropy v letech 1630–1640 s největší pravděpodobností jezuitskými misionáři. Odtud také pramení její pojmenování. Chinin se již v roce 1677 zařadil mezi dřeva, kterým byly potvrzeny léčebné účinky (Londýnský lékopis).²²² K účinkům tohoto nápoje se vyjadřuje doktor Horák, který byl jedním z mnoha lékařů, kteří se starali o Šporkovo zdraví. „*Tento nápoj z vyvařeného dřeva má všechny vlastnosti, podle dobré metody jest nejbezpečnější a nemůže škoditi ani novorozenatům, nýbrž jest velmi užitečný, neboť tento nápoj čistí krev, posiluje životní síly a údy a pomáhá k nabytí dlouhého a klidného zdraví.*“²²³

Rosoly byly častým lékem na nemoci všeho druhu a přidávaly se do polévek a omáček. Sloužily k posílení celého těla. Vyžadovaly složitou přípravu a nejrozmanitější ingredience. Základní složkou rosolu bylo maso. Ze Seemannových deníků je zřejmé, že nejčastěji se využívalo maso z kapouna a telecí maso. Rosol se však vařil i z hlemýžďů a raků. Přidávaly se různé slepičí a telecí vývary, ale také strouhané jelení a sloní rohy. Z bylin se využíval nejčastěji muškátový květ a šafrán.²²⁴ Šafrán vůbec byl velmi oblíbenou bylinou. Matthioli se ve svém herbáři rozepisuje o jeho působení velice podrobně. Nejčastěji zmiňuje účinky na nemoci žaludku, plic, jater, sleziny a ledvin. Působí dle něho na kašel a bolesti uší. Věvec uvitý z květů šafránu působil prý proti zlým snům a navozoval klidný spánek. Jako koření ochucuje výborně pokrm a usnadňuje jeho zažívání. Zároveň upozorňuje na správný poměr, neboť nadbytek šafránu způsobuje stavy podobné jako přemíra alkoholu.²²⁵

Roku 1737 se v denících Seemanna objevuje mnoho receptů na nejrůznější nemoci, ale zároveň s tím i stále více poznámek na zhoršující se zdraví Františka Antonína Šporka. Zápisky se věnují zdravotnímu stavu hraběte a jeho pobytu na lůžku, kdy mu byly podávány různé druhy léků a posilujících nápojů. Nejčastěji bylo nabízeno víno

²²¹ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1733, s. 559.

²²² PORTER, Roy. *Největší dobrodíní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. Praha: Prostor, 2001, s. 263–264.

²²³ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1733, s. 561.

²²⁴ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1737, s. 821–826.

²²⁵ MATTHIOLI, Petr Ondřej. *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný a figúrami pěknými a zřetelnými podlé pravého a jako živého zrostu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ježto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl, od doktora Petra Ondřeje Matthiola Senenského*. Praha: Odeon, 1982, s. 54.

s bylinami. V denících se píše o vínu uherském s jalovcem, citronové šťávy, hořkém vínu se zeměžlučí a jinými bylinami, které posilovaly srdeční činnost.²²⁶ Ferdinand Rakovský ve své knize *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778* popsal poslední okamžiky života hraběte Šporcka. „*V zimě začal zesnulý urozený fundátor s různými potížemi tělesnými, což dříve nebývalo, ačkoliv jsem nikdy od něho neslyšel za celou svoji služební dobu, že by kdy řekl: „Dneska jsem úplně zdrav,“ nýbrž bylo mu stále špatně. Až teprve po 9. březnu, kdy dosáhl 76 let, o jedné neděli při jídle v poledne nastala silná změna k horšímu, která se proměnila ve studenou zimnici.*“²²⁷ Rakovský končí svoje vyprávění tím, že 30. 3. 1738 se hrabě rozloučil se světem a odešel do nebeského Jeruzaléma.²²⁸

6.3 Vznik hospitalu na Kuksu

František Antonín Špork se již v roce 1696 rozhodl zřídit v Kuksu zaopatřovací ústav (obr. č. 9). Z historicko-právní studie Jindřicha Koldy a Ignáce Antonína Hrdiny, která vyšla pod názvem *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond* vyplývá, že dobový feudál tímto aktem, který se pojí k založení hospitalu, děkuje Bohu za jeho přízeň, jež mu byla udělena v podobě blahobytu na pozemském světě. Tento Šporkův čin doby barokní byl chápán jako největší projev křesťanské lásky v Čechách.²²⁹ „*V hospitálu jeví se vážná stránka jeho života, držícího se pevných zásad, jež jedině člověku přináší pravý klid, pravé štěstí, které však také vyžadují na něm, aby sebe zapíral, okamžitým rozkošem se nepoddával a vůbec se vyhýbal všemu, co by ho přivedlo na scestí života nepravého, na scestí, jež na čas sice lahodí jeho smyslům, ale v zápětí nese s sebou zkázu těla i duše.*“²³⁰

Zakládací listina kláštera a hospitalu milosrdných bratří byla císařem Josefem I. podepsána již roku 1699. Avšak po vstupu dcery Eleonory do řádu anunciátek se hrabě

²²⁶ SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1737, s. 1035–1042.

²²⁷ RAKOVSKÝ, Ferdinand. *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778*. Kuks: Vlastivědné museum, 1938, s. 67.

²²⁸ Tamtéž, s. 68.

²²⁹ KOLDA, Jindřich, HRDINA, Ignác Antonín. *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond*. Praha: Pavel Mervart, 2014, s. 61.

²³⁰ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork: hospital v Kuksu*. V. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1913, s. 3.

rozhodl hospital svěřit právě tomuto řádu. Roku 1705 Špork žádá císaře o změnu listiny, aby však v roce 1711 napsal zakládací listinou novou, která byla znovu sepsána ve prospěch milosrdných bratří. Ta však již zůstala až do smrti Šporka císařem nepotvrzena.²³¹ Roku 1707 František Antonín Špork povolává do svých služeb pražského architekta Giovanniho Battistu Alliprandiho (1665–1720), stavitele Pietra Netollu (1672–1731) a kameníka Giovanniho Pietra della Torre (1660–1711). Nechává zde jimi na pravém břehu Labe vystavět kostel s rodinnou hrobkou a špitál, který vlastnil svoji lékárnu. Dále zde pak vznikají hospitální zahrady a hřbitov s kaplí.²³²

Špitální kostel Nejsvětější Trojice v Kuksu (1707–1717) s tvarem pravidelného osmiúhelníku je řazen k architektonickým skvostům mezi sakrálními stavbami (obr. č. 10).²³³ Úplnou barokní ideu pak Šporkovi v hospitalu pomohl dotvořit již výše zmiňovaný Matyáš Bernard Braun (1684–1738) se svými sochami: „Blahoslavenství“ (1715), „Anděl blažené smrti“ a „Anděl žalostné smrti“ (1715), „Náboženství“ (1715), dvacet čtyři alegorických soch z cyklu „Ctností“ a „Neřestí“ (1717–1719). „*V těchto alegorických plastikách M. B. Braun plně pochopil záměr znázornit morální patos, ironii, společenskou kritiku a výsměch. Sochy „Neřestí“ nejsou jen pouhými figurínami, ale dokonale personifikují jednotlivé povahové rysy.*“²³⁴ Pohled na sochy měl člověku připomínat, že ctnostné vlastnosti vedou k blaženosti a naopak neřesti člověka od blaženého života vzdalují (obr. č. 11).²³⁵

Šporkův hospital byl vystavěn na pravém břehu Labe, a to kolmo na hlavní osu, vedoucí od severu k jihu. Střed tvoří kostel, ke kterému přiléhají dvě křídla. Ve východní části v přízemí se nachází barokní lékárna, která byla zachována až do dnešní doby. Dále byla v přízemí umístěna společná jídelna neboli refektář, kuchyně a nemocnice. V prvním patře budovy byly pokoje pro milosrdné bratry, prostory pro návštěvníky a hosty hospitalu, ale také knihovna a modlitebna. V západním křídle v přízemí budovy byly byty

²³¹ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 238.

²³² RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 4.

²³³ KRATOCHVÍL, Petr, ŠVÁCHA, Rostislav. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Architektura*. Praha: Paseka, 2009, s. 440.

²³⁴ BEZDĚK, František, KOVAŘÍK, Jaromír. *František Antonín hrabě Špork a jeho Řád svatého Huberta*. Kuks: Řád svatého Huberta se sídlem v Kuksu, 1998, s. 29.

²³⁵ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork: hospital v Kuksu*. V. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1913, s. 3.

vysloužilých vojáků, jídelna, kuchyně a zásobovací prostory. V prvním patře západního křídla se nacházely administrativní místnosti a prostory pro úřad nadačního panství.²³⁶

František Antonín Špork nechal za svého života postavit hospital, ale jeho otevření se již nedožil. Hrabě Špork umírá 30. 3. 1738.²³⁷ Univerzální dědičkou se stává Anna Kateřina Swéerts-Šporková, která nechává rozhodnout císaře o platnosti zakládací listiny. Císař schválil dokument, jenž byl sepsán hrabětem roku 1711, a ten také vstupuje v platnost v roce 1739. Ústav tak připadl pod správu milosrdných bratří.²³⁸ V nadační listině byla Šporkem vymezena pomoc v podobě odborné péče pro chovance. Nařízena denní péče pro pacienty. Stanovena povinnost přijmout pro hospital doktora medicíny, chirurga a ranhojiče. Listina stvrzovala rozhodnutí o zřízení vlastní lékárny s roční dotací, která činila 300 zlatých. Ve smlouvě byl také vymezen rozsah povinností kněží a milosrdných bratří. Do Kuksu řád přichází 27. 8. 1743 v počtu pěti milosrdných bratří, spolu s převorem Narcissem Schönem (1704–1781), kteří se postarali o otevření hospitalu a lékárny.²³⁹

Hospital byl vystavěn pro sto mužů neboli almužníků (Pfründner). Zejména se jednalo o chudé, staré, vysloužilé a nemocné vojáky. Jejich povinností bylo chovat se vzorně, projevovat si vzájemnou pomoc, být zbožný a účastnit se jedenkrát denně mše.²⁴⁰ „*Starci musejí se podrobiti určitému řádu, který jest jim přesně zachovávatí. Zdali se tak skutečně děje, nad tím bdí rovněž od zakladatele ustanovený správce. Týž také má míti péči o to, aby se dostávalo lidem spravedlivě všeho, k čemu mají dle nadace nárok, aby byli řádně opatřeni výživou, šatstvem a jinými věcmi potřebnými.*“²⁴¹ Muži, kteří byli v hospitalu ubytováni, nosili stejnokroj tmavě zelené barvy, který byl znakem poddaných ve Šporkově panství. Strava byla stanovena na tři hlavní jídla během dne. K snídani se podávala pouze polévka, k obědu dostávali chráněnci hovězí bujón a hlavní masité jídlo. Večeře se skládala z pokrmu bez masa. Na každého chráněnce připadal litr piva denně a bochník chleba, který jim byl přidělován každý druhý den. V době svátků byla mužům

²³⁶ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork: hospital v Kuksu*. I. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1908, s. 5.

²³⁷ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 15.

²³⁸ PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha: Paseka, 2003, s. 238.

²³⁹ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 15–16.

²⁴⁰ KOLDA, Jindřich, HRDINA, Ignác Antonín. *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond*. Praha: Pavel Mervart, 2014, s. 61.

²⁴¹ HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Špork: hospital v Kuksu*. III. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1911, s. 7.

příznána strava bohatší, avšak v době postní se podávaly jen ryby. Staří a nemocní pacienti byli oprostěni od veškerých prací. Muži schopní pracovat se zapojovali do činností, které souvisely s provozem hospitalu. Chráněnci pracovali také v klášterních zahradách, kde se starali o zeleninu, ovoce a byliny, které byly pěstovány pro potřeby ústavu.²⁴² Chovancům hospitalu byla poskytována pravidelná zdravotnická péče. Nutností byly zejména léky pro staré a nemocné. Z tohoto důvodu byla naplněna Šporkova vůle, dle nadační listiny, a v hospitalu vznikla vlastní lékárna, která byla spravována milosrdnými bratry.²⁴³

6.4 Barokní lékárna na Kuksu

V roce 1743 přichází na Kuks první lékárník Hüder. Existence lékárny je datována od tohoto roku, a to podle dochovaných hmoždířů z mosazi, které byly opatřeny právě tímto letopočtem. Odlívání nových hmoždířů bylo vždy symbolem vzniku nových lékáren, a to až do 19. století. V kukské lékárně byly používány hmoždíře opatřené rokem 1743 a znakem milosrdných bratří. Tento znak tvoří rozpůlené granátové jablko, nad kterým je znázorněn kříž s šesticípou hvězdou (obr. č. 13). Lékárna začala fungovat pro špitální účely v únoru roku 1744, a to po té, co byli přijati první chráněnci. Apatyka v Kuksu však vykazovala příjem peněz již od 26. 1. 1744. Z díla Václava Ruska *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu* je zřejmé, že léčivo muselo být tedy prodáváno nemocným mimo hospital, neboť chovanci za léky neplatili. Stejně tak dostávali na Kuksu léčivo zdarma i ti lidé, kteří přinášeli do apatyky léčivé byliny.²⁴⁴

Lékárna U granátového jablka nesla název shodný s pojmenováním lékáren spravovaných milosrdnými bratry. Její označení potvrzují dochované etikety. Původní barokní lékárna byla umístěna v severovýchodní části hospitalu. Nemocní přicházeli do apatyky po venkovním schodišti. Do pracovny lékárníka, neboli oficíny, se vstupovalo z přízemní chodby.²⁴⁵ Oficína lékárny je vybavena nábytkem vyrobeným pravděpodobně na konci čtyřicátých let 18. století. Barokní vybavení lékárny tvoří podstavce se zásuvkami, na nichž jsou umístěné otevřené police.²⁴⁶ „*Celý pás skříní (repositorii) je*

²⁴² HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck: hospitál v Kuksu*. III. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1911, s. 7–8.

²⁴³ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 19.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 19.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 22.

²⁴⁶ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 109.

rozčleněn do sektorů sloupy zdobenými řezbou a ukončenými nahoře figurálními podpůrnými články (*hermami*), které nesou na svých hlavách a ve vztyčených pažích římsu.²⁴⁷ Ozdobná římsa, která architektonicky dotváří ucelenou kompozici, je opatřena obrazy patronů lékařů a lékárníků. Portréty osob, které byly identifikovány, patří svatému Kosmovi a Damiánovi.²⁴⁸

Nejdůležitější vybavení v lékárenské oficíně je tára neboli lékárenský stůl (obr. č. 14). Uprostřed něho je umístěn granátový strom se zlatými jablky, který je zhotovený z tepaného železa a je zasazen přímo do táry. Tento strom neměl charakter dekorace, ale byl maximálně využíván k lékárenským účelům. Svým zpracováním ve tvaru stromu, na jehož větve se zavěšovaly nejrůznější lékárenské pomůcky, se jedná o jedinečný exemplář.²⁴⁹ Do koruny stromu se umísťovaly ruční váhy, nůžky, provázky a jiné potřeby používané k lékárenským účelům (obr. č. 15).²⁵⁰ V lékařské oficíně se podle lékařských předpisů připravovaly léčiva a také se zde vydávaly léky pro nemocné.²⁵¹

V oficíně je přímo nad vstupními dveřmi připevněna hlava jednorozce. V barokní medicíně byl jeho roh lékem proti všem jedům (antidot). Fakticky jde o roh z narvala, ale až do počátku 17. století byl pokládán za pravý, a byl uznávaným léčivem, které se aplikovalo v podobě prášku. Jednorozec, neboli divoký kůň s rohem na hlavě, je znám od 4. století př. Kr., kdy se měl podle báje objevovat na území mezi Persií a Indií. „*Vysokou cenu rohu určoval údajný nesnadný způsob získávání. Mohl být totiž chycen jen tehdy, spatřil-li čistou pannu. Tehdy zkrotl, položil hlavu do jejího klína, a usnul a roh mu mohl být odebrán.*“²⁵²

V lékárenských regálech jsou umístěny původní červené stojatky v dřevěném provedení, které sloužily k uchování pevných léčebných přípravků. Název léčiva je vyznačen na stojatce ve zlatém orámování a nad ním je umístěn znak granátového jablka. Dále se v regálech nachází baňaté stojatky fajánsové v bílém provedení, které jsou také původní. Tyto sloužily k uchování řídkých a polotuhých léčiv. I na těchto bílých

²⁴⁷ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 22.

²⁴⁸ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 109.

²⁴⁹ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 22.

²⁵⁰ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 109.

²⁵¹ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 22.

²⁵² BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 109.

stojatkách je uveden nápis léčiva, tentokrát v květinovém orámování, nad nímž je také vyobrazen symbol granátového jablka. Dřevěné stojatky byly uzavírány dřevěným víčkem a fajánsovou blánou ze zvířat, která byla opatřena motouzem. Tyto lékárenské nádoby sloužily k uskladnění léčiv bylinných, živočišných, minerálních, ale také k uchování některých chemických přípravků. Václav Rusek napsal, že některá léčiva nejsou pro současnou medicínu myslitelná.²⁵³ „Byla v nich například uložena zmijí páteř, vlčí játra, prášek z lidské lebeční kosti, pravá mumie, ale tyto látky byly v 18. století běžnou a ceněnou součástí souboru léčiv.“²⁵⁴ S mumii, jakožto ingrediencí, která byla součástí léčiv, se setkáváme již v 16. století u Paracelsa. Avšak jeho mumie, která je zmiňována v jeho díle *Základy magie*, neměla nic společného s lidskými ostatky. Jednalo se o rostliny, které rostly na hrobech. „Mumie“ pak vznikla spojením hřbitovního kvítí, myrty a aloe.²⁵⁵

V kukské lékárně byla tato neobvyklá léčiva ukládána právě v červených dřevěných stojatkách, které byly opatřeny nápisem ve zkrácené podobě a popsané velkými černými písmeny (obr. č. 16). Označení „OSS. DE CERV.“ je celým popisem Ossa de corde cervi a jedná se o kůstky z jeleního srdce. „OCUL. 9 CRUD.“ – Oculi cancrorum crudi neboli surová račí oka. „UNICORN. VER.“ – Unicornu verum označení pro roh pravého jednorožce. „CRAN. HUMAN.“ správně Cranium humanum je lidská lebeční kost člověka, jenž zemřel násilnou smrtí. Lidská lebka se přidávala do léčiv, které potřebovaly podle předpisu fosforečnan vápenatý. Nápis „DENT. CASTOR.“ neboli Dentes castorei značil bobří zuby. „SANG. DRACON.“ je celým názvem Sanguis draconis a jde o označení pro dračí krev, avšak správně se jednalo o pryskyřici z plodů palmy *Daemonorops Draco*, která se vyskytovala na Molukách v Zadní Indii.²⁵⁶ „Látky se silným účinkem nebo zápachem, tzv. separanda, jsou uloženy v repositoriu v pravém rohu místnosti, odděleně v zasklené uzamykatelné skříni, ve stojatkách s křížovou zátkou a názvy (signaturami) psanými červeným písmem na bílém štítku. Opiáty, tj. léčiva

²⁵³ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 24–26.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 24.

²⁵⁵ PARACELSUS. *Základy magie (Archidoxa magica): urozeného a slovutného pána Aureola Filipa Theofrasta Bombasta z Hohenheimu řečeného Paracelsa lékaře a filosofa znamenitého*. Praha: Trigon, 1991, s. 24.

²⁵⁶ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 109.

*návyková, mají navíc přes štítek modrý pruh, jsou uloženy rovněž pod zámkem a přísně evidovány a kontrolovány.*²⁵⁷

Lékárna měla vlastní laboratoř, která byla umístěna v přízemí hospitalu a byla tvořena dvěma místnostmi. Zde se skladovaly usušené rostliny, ale také se zde rozmělnovaly a připravovaly k finálnímu zpracování. V laboratoři byly uskladněny zásoby zpracovaných rostlin pro potřeby hospitalu a prováděla se zde destilace. Z jejího vybavení se prakticky nic nedochovalo.²⁵⁸ Z laboratoře se přemísťovalo takto zpracované léčivo do materiálky, která sloužila k uskladnění potřebného lékárenského materiálu. Materiálka byla předpokojem pro vstup do oficíny. Nacházely se zde sudy s připravenými a zpracovanými zejména rostlinnými léčivy (obr. č. 17). „*Usušené části rostlin, například nati (Herbae), listy (Folia), kořeny (Radices), květy (Flores), plody (Fructus) a semena (Semina) se v „materiální komoře“ nebo v tzv. „herbárně“, uchovávaly ve velkých nádobách, v dřevotřískových krabicích, dřevěných bedýnkách, sudech, v lepenkových nebo plechových zásobnících, v papírových či látkových pytlích, případně kameninových nebo skleněných nádobách různých tvarů.*“²⁵⁹

V materiálce se uskladňovaly také aromatické vody (Aquae aromaticae), tinktury (Tincturae) a různé druhy sirupů (Sirupi), které se přidávaly do léčiv. Vedle rostlinných složek je možné se zde seznámit i s některými léčivy živočišného původu neboli zoofarmaky. Velkým živočichům byly odebírány části těla jako plíce, játra, srdce, lidská lebka. Malé živočišné druhy se zpracovávaly do léčiv celé. Zoofarmaka se upravovala sušením nebo úplným spálením na popel. Tato látka se pak přidávala do léčiv. Kukská lékárna využívala zoofarmaka k výrobě léčiv velmi často. Důkazem jsou právě stojatky, které nesly názvy některých uváděných živočichů. Švábi se například využívali k léčbě proti různým druhům křečí. Svinky posloužily proti zadržování vody v těle, ale také proti žloutence. Krev z kozla, která se nejprve musela usušit, zastavovala krvácení a účinkovala proti zánětu plic. Na krvácení a problémy s plícemi pomáhaly také bobří žlázy a včelí vosk. Barevný odstín přípravkům dodával karmín (košenila) z červce nopálového. Španělské mušky se zase užívaly jako osvědčené afrodisiakum (obr. č. 18).²⁶⁰

²⁵⁷ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 110.

²⁵⁸ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kukse*. Praha: Eskira, 2007, s. 28.

²⁵⁹ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 110.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 110.

„K živočišným drogám s obsahem vápenatých sloučenin patřila račí oka (vápenaté konkrementy mezi vnitřní a vnější kůží žaludku raka říčního), která se vkládala i pod oční víčka k odstranění cizího tělesa, neboť vyvolávala slzení. Kdysi se používaly také račí klepeta, červený a bílý korál, sépiová kostice (do zubních prášků, lidově proti horečce a žaludečním potížím) nebo škeble.“ (obr. č. 19)²⁶¹ K naprosto výjimečným a podle dobové medicíny ke zcela účinným lékům patřila pravá egyptská mumie (obr. č. 20). Prášek z ní se přidával do léčiv, ale také do náplastí. S ohledem na její vzácnost byly léky z mumie často falšovány a podávány za pravé. Dalším vzácným a nebezpečným druhem léčiv, který se nacházel v uzamykatelné skřínce, byly jedy neboli „venena“. Byly uchovávány ve stojatkách, které byly z důvodu bezpečnosti uzavřeny křížovými zátkami. Stojatky byly opatřeny varovným černým štítkem a popsány bílým písmem. Signatura obsahovala kromě označení jedu také doporučené dávkování. Jednalo se o léčiva, která byla v případě předávkování životu nebezpečná (obr. č. 21).²⁶²

Karel Černý uvádí ve svém díle *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, že přírodní věda tohoto období se soustředila více na vyprávění. Tato soudobá věda nevedla argumenty za pomoci čísel a statistik, ale mluvila jazykem příběhu, který byl založen hlavně na teologii. Příběh, který vypráví raně novověká věda, pak podle Černého může vést k tomu, že současný badatel má dojem, že tato věda je nepropojená a neucelená. Vědecký pracovník se však podle Černého nemá snažit hodnotit a upravovat toto vědění do jazyka dnešní doby. Tuto vědu je třeba chápat jako moudro, ze kterého je možné čerpat inspirace pro moderní vědu. Lze říci, že celá řada poznání stojí na hraně spekulativního myšlení a logických pravidel.²⁶³ „Dodejme, že někdy nestačí jen zapomenout pravdy, jež se staly organickou součástí našeho myšlení, ale je třeba i přijmout určité způsoby, jisté kategorie uvažování, nebo přinejmenším jisté metafyzické principy, které pro ty, kdo žili v dřívější době, byly právě tak platnými a právě tak jistými základy všech úvah a veškerého zkoumání, jako jsou pro nás principy matematické fyziky a astronomické údaje.“²⁶⁴

Lékárna U granátového jablka na Kuksu byla nejprve domácí lékárnou, která byla založena zejména pro ústavní péči svých svěřenců, avšak podle ustanovení Františka

²⁶¹ BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. Praha: Milpo media, 2003, s. 110–111.

²⁶² Tamtéž, s. 111.

²⁶³ ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha: Karolinum, 2014, s. 378.

²⁶⁴ KOYRÉ, Alexandre. *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. Praha: Malvern, 2006. s. 72–73.

Antonína Šporka byla zřízena i pro potřeby místních obyvatelů panství. Oficiálně se jí dostalo potvrzení veřejné lékárny až roku 1800. Barokní lékárna je jednak důležitým svědkem lékařských znalostí lidí žijících v tomto období, ale také zcela unikátní uměleckou památkou, která dokumentuje barokní umění a stavitelství.²⁶⁵

²⁶⁵ RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. Praha: Eskira, 2007, s. 31.

7 ZÁVĚR

Předmětem zkoumání této diplomové práce je ověřit, zda medicína, tak jak byla uplatňována na Kuksu, byla ve srovnání se stavem dobového medicínského vědění více pokročilá nebo zpátečnická. Období barokní medicíny, které je předmětem tohoto zkoumání, se datuje ještě před sepsáním úředního protokolu pro výstavbu v Kuksu Františkem Antonínem Šporkem až do zprovoznění hospitalu a lékárny U granátového jablka. Sledujeme zejména časové rozmezí na Kuksu mezi lety 1692–1750.

Medicína doby barokní je silně vázána barokním kultem. Barokní člověk vnímá pozemský život jako cestu k Bohu. Smrt tedy v barokním pojetí ukončuje pozemskou cestu a otevírá bránu k věčnému životu. Život a smrt je jen v božích rukou, stejně jako nemoc a uzdravení. Nemoc je v barokním světě chápána jako boží trest, naopak uzdravení je přičítáno boží pomoci a pro člověka znamená, že je přijímán Bohem. Běžnou součástí barokní medicíny je vina, trest a odpuštění. Medicína i na odborné úrovni pracuje s termínem zázraků a zázračných uzdravení.

František Antonín Špork nechal na Kuksu vystavět dva „světy“. Levý břeh byl znakem života s lázněmi a hraběcím zámekem. Břeh pravý s hospitalem a kostelem Nejsvětější Trojice pak byl břehem duchovním, který beze strachu mluví o smrti, ke které směřujeme. Tato polarita života a smrti, která výstavbou v Kuksu vznikla, jen dokazuje Šporkovo náboženské přesvědčení, jeho myšlení a soulad s barokní dobou. Důkazem je také rodinná krypta s věčně zářícím rudým světlem a celá řada poustevn, které nechal za svého života vystavit v Novém lese v blízkosti Kuksu. Stejně tak i sochařská díla od Matyáše Bernarda Brauna z cyklu „Ctností“ a „Neřestí“. Silný vliv kavalírských cest způsobil, že ve smyslu dobové architektury, umění a náboženského vyznání byl hrabě Špork originálním reformátorem, avšak s ohledem na barokní cítění žil spíše v souladu s barokním obdobím, které v Čechách probíhalo.

Hraběcí titul a jmění umožnily hraběti Šporkovi, aby na Kuksu vznikly lázně a lázeňská medicína, která byla založena zejména na požadavcích feudála Františka Antonína Šporka a jeho reformátorských snahách a osobních zájmech. Znovu se zde setkáváme také s propojením barokní kultury, pro kterou byly typické pověsti a legendy o zázračných léčivých pramenech a studánkách. Zbožnost přináší zdraví v podobě zázračného uzdravení. Na tomto znaku barokní kultury povstaly z počátku kukské lázně a lázeňská léčba.

Kukská studnice, jejíž léčivý pramen potvrdila nejen pověst, ale i posudek významných a uznávaných lékařů, tak dostává i odbornou věrohodnost. Spisek doktora Kirchmayera pod názvem *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitě užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou* (1696), podrobně vypovídá o vzniku lázní, ale také o dobové barokní lázeňské léčbě, která byla s obecným lázeňstvím 17. a 18. století spíše v souladu. V tomto období bylo běžné, že největší moc byla přičítána železu. Lázně se nespecializovaly na určitý druh chorob, ale vycházely z dobového lázeňství, které podle tvrzení lékařů konstatovalo, že lázeňská léčba účinkuje na většinu nemocí.

Z Kirchmayerova spisu je zřejmé, že v kukských lázních probíhala kombinovaná léčba, která byla založená na koupelích a užívání vody. Pitné kúry i koupele byly přesně stanoveny a indikovány s ohledem na nemoci pacienta. Během koupelí se převážně nekonzumovalo žádné jídlo ani pití, a to až na výjimky. Koupele byly se zvykem dobového lázeňství kratší, nežli tomu bylo v 16. století. Obliba klystýrů typická pro 17. a 18. století se uplatňovala také v kukských lázních. Strava byla velmi bohatá, a to i přes to, že se doporučovala jídla lehčí. Zajímavá je především rozmanitost masa, zeleniny, ovoce a bylin, které pocházejí převážně z místních kukských zdrojů a podrobně dokumentují lázeňskou stravu dobové šlechty na Kuksu.

Pohyb, který byl v kukských lázních považován za součást léčby, naopak nebyl v českých lázeňských místech zcela běžnou záležitostí. Kukské lázně měly svoji promenádu, což většina lázní neměla. Hosté se zde cvičili ve střelbě, bylo zde zřízeno rejdiště a pořádány lovy. Lázně byly výjimečné především svou okázalostí a vyšším standardem. Jednotlivá lázeňská místa, například Karlovy Vary, které byly založeny na zcela jiných záměrech, vykazovaly rozdílné léčebné metody, ale i odlišnou cílovou skupinu klientů. Na základě zpracované kapitoly *Idea lázeňství*, je možné konstatovat, že lázeňská léčba na Kuksu zcela odpovídala lázeňské medicíně 18. století. O kvalitě zdejší vody by se dalo podle mnohých polemizovat, avšak silná vůle zakladatele stačila k otevření a provozování velmi úspěšných lázní.

František Antonín Špork určoval chod a vývoj lázní, z toho lze tedy anticipovat, že ovlivňoval i některé medicínské praktiky, které se zde uplatňovaly. Ať se již jednalo o odbornou medicínu nebo lidové léčitelství. Medicínská věda, která se zde za jeho života

provozovala, ukazuje, že využíval služeb lékařů, jakým byl například doktor Jan František Löw z Erlsfeldu, ale neodmítal ani medicínu ranhojičů a lidových léčitelů. Deníky Tobiáše Antonína Seemanna dokazují, že léčba spočívala v kombinaci medicíny odborné a lidové. Nadále se zde praktikovalo pouštění žilou (flebotomie). Na flebotomii nebyl stanoven zcela jednotný názor odborníků, a tak se tato lékařská metoda měla tendenci do medicíny navracet. Z tohoto tvrzení však nelze jednoznačně vyvozovat, že medicína zde byla archaická, nýbrž se jednalo o zcela běžný jev 18. století. Medicína na Kuksu tak, jak zde byla aplikovaná, byla spíše se stavem dobového vědění. Zde je možné souhlasit s Royem Porterem, který tvrdil, že toto období bylo sice věkem „nové experimentální lékařské vědy“, ta však zůstávala jen na úrovni teoretické. Její vliv se v praktické medicíně ještě neprojevil a samotné léčby pacientů na počátku 18. století se tedy příliš nedotkl.

S uvedením hospitalu do provozu v roce 1743 byla zřízena podle schválené nadační listiny, vydané Františkem Antonínem Šporkem, také lékárna. I zde je možné shledat, že hrabě i po své smrti ovlivňoval chod nejen hospitalu, ale také vývoj medicínské léčby na Kuksu. Stanovil povinnost přijmout do hospitalu doktora medicíny, chirurga a ranhojiče. Provoz hospitalu a lékárny světil řádu milosrdných bratří, čímž prakticky udal směr, jakým se medicína později ubírala. Tento řád pečoval převážně o staré a nemocné lidi, kterým však dokázal poskytnout i kvalitní odbornou zdravotnickou péči. Lékárna, jejíž vznik je datován rokem 1743, využívala k léčbě nemocných tak zvaný soubor materia medica, který se skládal z rostlinných a živočišných léčiv (zoofarmak), ale také z léčiv na bázi minerálů a chemie, jak bylo v souladu s lékárenskou praxí 18. století.

Závěrem lze konstatovat, že medicína uplatňovaná na Kuksu v letech 1692–1750 byla spíše v souladu se stavem dobového vědění, a to i přes to, že na samém počátku bylo možné předpokládat, s ohledem na pokrok v architektuře, sochařství a umění, ale i na základě reformních náboženských názorů hraběte Šporka, že medicína bude spíše progresivnější. Špork nepreferoval pouze odbornou péči z řad lékařů, jak by se dalo předpokládat vzhledem k jeho postavení, ale ze zkoumání vyplývá, že v léčbě bylo značně zastoupeno i lidové léčitelství, což v 18. století mohlo působit zpátečnický. Pohledem člověka 21. století se naopak mohlo jednat o jev pokrokovější.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Prameny

KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávný Kukus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitelné minerálie, oučinnost, užitečnost a náležitá užívání v nejmožnější krátkosti sepsána jsou*. 1. vyd. Praha: Karlova kolej, 1696.

KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kukus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. 2. vyd. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718.

MATTHIOLI, Petr Ondřej. *Herbář, jinak bylinář, velmi užitečný a figúrami pěknými a zřetelnými podlé pravého a jako živého zrostu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ježto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl, od doktora Petra Ondřeje Matthiola Senenského*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982. ISBN nevedeno.

PARACELsus. *Základy magie (Archidoxa magica): urozeného a slovného pána Aureola Filipa Theofrasta Bombasta z Hohenheimu řečeného Paracelsa lékaře a filosofa znamenitého*. 2. vyd. Praha: Trigon, 1991. ISBN 80–85320–19–3.

PAUL, Vojtěch. *Kukské lázně: stavební perioda 1695–1725*. 1. vyd. Jaroměř: Jaroměřské museum, 1924. ISBN nevedeno.

PAYER, Václav. *Pojednání o Karlových Varech*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1984. ISBN nevedeno.

RAKOVSKÝ, Ferdinand. *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Sporcků, sepsané jeho pážetem Ferdinandem Rakovským v Kuksu 1. září 1778*. 1. vyd. Kuks: Vlastivědné museum, 1938. ISBN nevedeno.

SEEMANN, Tobiáš Antonín. *Deníky Tobiáše Antonína Seemanna*, Archiv. Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 87, 1726, 1729, 1731, 1732, 1733, 1735, 1737.

Sekundární literatura

BEZDĚK, František, KOVAŘÍK, Jaromír. *František Antonín hrabě Sporck a jeho Řád svatého Huberta*. 1. vyd. Kuks: Řád svatého Huberta se sídlem v Kuksu, 1998. ISBN nevedeno.

BLAŽÍČEK, Jakub Oldřich. *Kuks: Hospitál a Betlém*. 1.vyd. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství, 1963. ISBN neuvedeno.

BRONCOVÁ, Dagmar. *Historie farmacie v Českých zemích*. 1. vyd. Praha: Milpo media, 2003. ISBN 80–86098–30–3.

BUDINSKÁ, Jitka, ZERJATKE, Petra. *Kapitoly z dějin lázeňství*. 1. vyd. Teplice: Regionální muzeum, 2006. ISBN 80–85321–43–2.

BURACHOVIČ, Stanislav, WIESER, Stanislav. *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. 1. vyd. Praha: Libri, 2001. ISBN 80–7277–048–9.

ČERNÝ, Karel. *Mor 1480–1730: epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978–80–246–2297–2.

HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck a Kuks za jeho doby*. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1905. ISBN neuvedeno.

HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck: hospitál v Kuksu*. I. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1908. ISBN neuvedeno.

HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck: hospitál v Kuksu*. II. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1910. ISBN neuvedeno.

HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck: hospitál v Kuksu*. III. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1911. ISBN neuvedeno.

HALÍK, Tomáš. *Hrabě František Antonín Sporck: hospitál v Kuksu*. V. část. Dvůr Králové nad Labem: Karel Trohoř, 1913. ISBN neuvedeno.

HALÍK, Tomáš. *Průvodce po Kuksu a Betlemě*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: Trohoř a synové, 1929. ISBN neuvedeno.

HANCKE, Gottfried Benjamin. *Kuks: theatrum fagi: popis Lázní Kuks v Čechách, patřících jeho říšské hraběcí excelenci hraběti von Sporck*. 1. vyd. Náchod: Gate, 2002. ISBN 80–901712–7–6.

HRDINA, Ignác Antonín, KUCHAROVÁ, Hedvika. *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*. 1. vyd. Ostrava: KEY Publishing, 2011. ISBN 978–80–7418–097–2.

JAKUBCOVÁ, Alena. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století: osobnosti a díla*. 1. vyd. Praha: Divadelní ústav, 2007. ISBN 978–80–7008–201–0.

- JUNAS, Ján. *Průkopníci medicíny: vývoj lékařství v životě a díle jeho tvůrců*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1977. ISBN neuvedeno.
- KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. 1. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1941. ISBN neuvedeno.
- KALISTA, Zdeněk. *Století andělů a d'áblů: Jihočeský barok*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85467-90-9.
- KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-341-2.
- KAŠE, Jiří, KOTLÍK, Petr. *Braunův Betlém: drama krajiny a umění v proměnách času*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-233-3.
- KOLDA, Jindřich, HRDINA, Ignác Antonín. *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond*. 1. vyd. Praha: Pavel Mervart, 2014. ISBN 978-80-7465-098-7.
- KOVAŘÍK, Petr. *Studánky a prameny Čech, Moravy a Slezska*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-253-7.
- KOYRÉ, Alexandre. *Mystikové, spiritualisté, alchymisté 16. století v Německu*. 1. vyd. Praha: Malvern, 2006. ISBN 80-86702-16-2.
- KRATOCHVIL, Antonín. *Oheň baroka*. 1. vyd. Brno: Cesta, 1991. ISBN 80-85319-05-5.
- KRATOCHVÍL, Petr, ŠVÁCHA, Rostislav. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Architektura*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-001-9.
- KŘÍŽEK, Vladimír. *Obrazy z dějin lázeňství*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-092-6.
- LAUFROVÁ, Berta. *Příběhy hraběte Šporka*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1992. ISBN 80-85190-19-2.
- MACEK, Petr, BIEGEL, Richard, BACHTÍK, Jakub. *Barokní architektura v Čechách*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2736-6.
- MATHIOLI, Petr Ondřej. *Herbář neboli bylinář*. 2. vyd. Olomouc: Fontána, 2000. ISBN 80-86179-49-4.

- MIHOLA, Jiří. *Na cestě do nebeského Jeruzaléma: poutnictví v českých zemích ve středoevropském kontextu*. 1. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010. ISBN 978-80-7028-359-2.
- OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-510-0.
- PORTER, Roy. *Největší dobrodiní lidstva: historie medicíny od starověku po současnost*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-052-4.
- PREISS, Pavel. *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*. 2. vyd. Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-573-1.
- ROYT, Jan. *Být poutníkem v dobách minulých a dnes*. 1. vyd. Zavlekov: AgAkcent, 2010. ISBN 978-80-87018-12-5.
- RUSEK, Václav, SMEČKA, Vladimír. *České lékárny*. 1. vyd. Praha: Nuga, 2000. ISBN 80-85903-13-X.
- RUSEK, Václav, VALÁŠKOVÁ, Ladislava, DRHA, Jiří. *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*. 1. vyd. Praha: Eskira, 2007. ISBN 978-80-902542-5-1.
- SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. 1. vyd. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-424-1.
- ŠERÝCH, Jiří. *Michael Rentz, fecit: Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1229-4.
- ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba a medicína na přelomu 20. a 21. století*. Praha: Galén, 1. vyd. 2000. ISBN 80-7262-046-0.
- ŠOLC, Pavel. *Karlovarská lázeňská léčba*. 1. vyd. Praha: Galén, 2001. ISBN 80-7262-107-6.
- TOMÍČEK, David. *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2009. ISBN 978-80-7414-177-5.
- TŘÍSKA, Karel. *František Antonín hrabě Špork*. 1. vyd. Praha: Společnost přátel starožitností ČSL, 1938. ISBN nevedeno.
- WOLLGAST, Siegfried. *Johannes Kepler*. Leipzig: Urania, 1980. ISBN nevedeno.
- ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. 1. vyd. Praha: Trigon, 1999. ISBN 80-86159-17-5.

9 RESUMÉ

This thesis presents a comprehensive interpretation of a Baroque spa medicine with a particular focus on Kuks spa area in 1692–1750. To achieve a greater transparency of the Baroque period medicine, the topic is treated in the historical and the cultural contexts. It introduces the Baroque period in Bohemia which is defined with the Thirty Years War and finishes with the Enlightenment. The Czech Baroque culture presents its own baroque conception of life and death. It shows specific characteristics such as miracles and miraculous healings that are an example of how the baroque medicine was understood and how it influenced the development of medical science.

One of the important Baroque figures was Count Franz Anton von Sporck (1662–1738) who created the two „worlds“ of Kuks with its own development line. The left bank of the Elbe was the world of the worldly pleasures with a castle and spa. A spa treatment which took place in Kuks is introduced in connection with the formation and development of the spa. The healing waters initially relied on the legend of Kuks castle, but in 1696 the „Kuks castle spring“ also received professional confirmation of the healing effects of water.

The right bank of the Elbe was the world of the spirit and this bank was in the service of a charity. Count Franz Anton von Sporck built a hospital that was entrusted to the administration of the Brothers of Mercy. Since 1743, the Brothers of Mercy managed the monastery pharmacy „Pomgranade apothecary“. The activities of the hospital and pharmacy enable us to familiarize with the professional medical treatment and pharmaceutical practice at Kuks in the 18th century. Both banks of the Elbe were built as a unified complex, which is ideologically connected and is therefore inseparable; as well as life and death.

The progress in Kuks, which was not only manifested in the architecture, sculpture and art, but in the reforming religious beliefs of Count Franz Anton von Sporck as well, however, had not greatly touched Baroque medicine. On the basis of available sources, especially from the file of Dr. Kirchmayer and the Seemann's diaries, the medicine at Kuks in the years 1662–1750 was found to be in line with the Baroque period and the contemporary state of medical knowledge.

10 PŘÍLOHY

1. Tanec smrti
2. Pamětní medaile k narození potomka F. A. Šporka
3. Pohled na Kuks (1724)
4. Socha Herkomanna
5. Úvodní strany českého spisu Karla Valentina Kirchmayera
6. Úvodní strany německého spisu Karla Valentina Kirchmayera
7. Pohled na lázně a zámek v Kuksu – mědirytina (1718)
8. Současný pohled na bývalé lázně
9. Současný pohled na Hospital Kuks
10. Kostel Nejsvětější Trojice v Kuksu (1707–1717)
11. Sochy z cyklu „Ctností“
12. Herbář Adama Lonicera
13. Znak řádu milosrdných bratří
14. Lékárenský stůl (tára)
15. Granátový strom z tepaného železa
16. Červené dřevěné stojatky
17. Nádoby na léčiva
18. Zoofarmaka
19. Zoofarmaka
20. Egyptská mumie
21. Jedy (venena)

obr. č. 1. Tanec smrti

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 2. Pamětní medaile k narození potomka F. A. Šporka

Zdroj: ZADROBÍLEK, Ladislav. *František Antonín hrabě Špork: významný mecenáš barokní kultury v Čechách*. Praha: Trigon, 1999, s. 11.

obr. č. 3. Pohled na Kuks (1724)

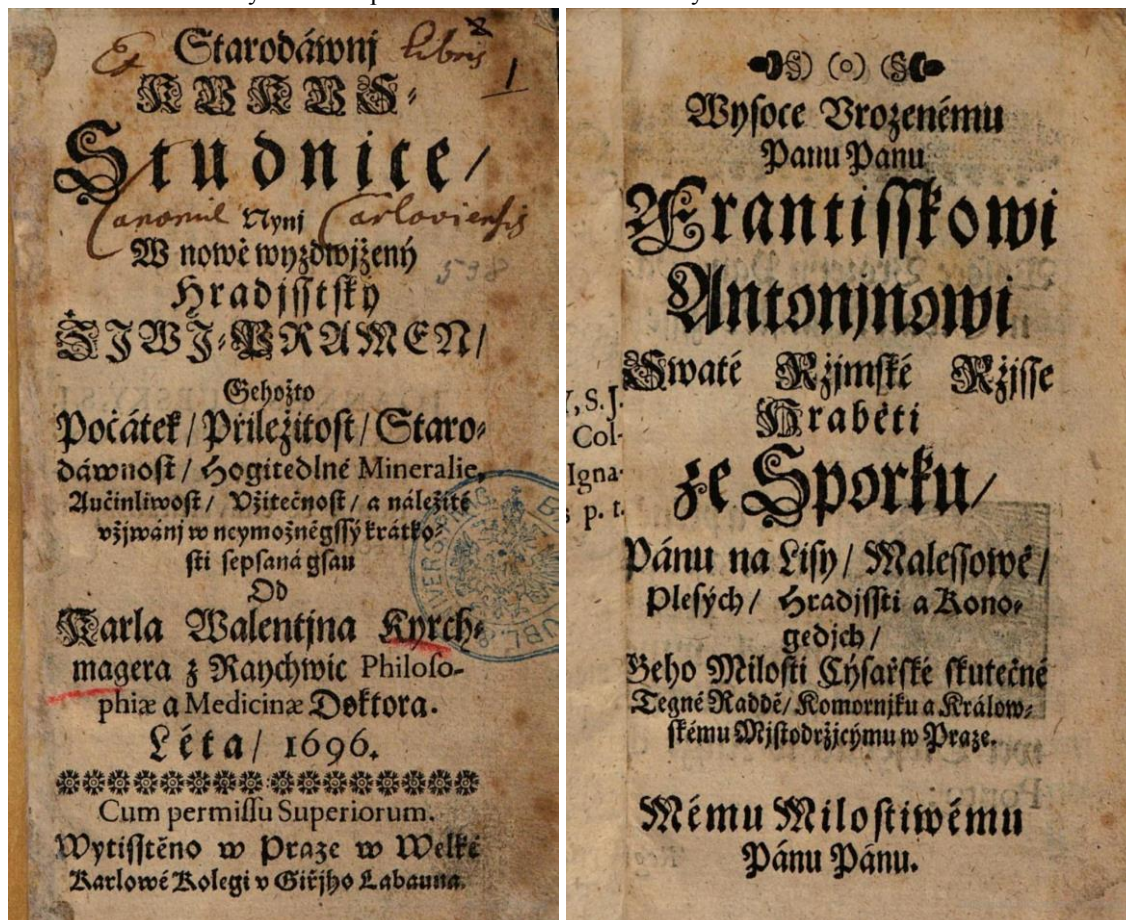
Zdroj: ŠERÝCH, Jiří. *Michael Rentz fecit: Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka*. Praha: Karolinum, 2007, s. 44–45.

obr. č. 4. Socha Herkomanna

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 5. Úvodní strany českého spisu Karla Valentina Kirchmayera

Zdroj: KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Starodávny Kucus – Studnice, nyní nově vyzdvižený Hradištský živý pramen, jehožto počátek, příležitost, starodávnost, hojitedlné mineralie, oučlnivost, užitečnost a náležitě užívání v neymožnějšy krátkesti sepsaná jsau.* Praha: Karlova kolej, 1696.

obr. č. 6. Úvodní strany německého spisu Karla Valentina Kirchmayera

Zdroj: KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kucus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718.

obr. č. 7. Pohled na lázně a zámek v Kuku – mědirytina (1718)

Zdroj: KIRCHMAYER, Karl Valentin. *Uralter Kucus – Brunn: Anjetzo erneuerte Gradlitzer Brunn – Quelle, Dessen Ursprung, Belegenheit, Alterthum, heylsame Mineralien, Würckung, Nutzbarkeit, und rechter Gebrauch : in möglichster Kürtze beschrieben*. Praha: Wolfgang Wirckhart, 1718.

obr. č. 8. Současný pohled na bývalé lázně

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 9. Současný pohled na Hospital Kuks

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 10. Kostel Nejsvětější Trojice v Kuksu (1707–1717)

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 11. Sochy z cyklu „Ctností“

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 12. Herbář Adama Loniceru

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 13. Znak řádu milosrdných bratří

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 14. Lékárenský stůl (tára)

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 15. Granátový strom z tepaného železa

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 16. Červené dřevěné stojatky

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 17. Nádoby na léčiva

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 18. Zoofarmaka

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 19. Zoofarmaka

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 20. Egyptská mumie

Zdroj: archiv autorky, 2015.

obr. č. 21. Jedy (venena)

Zdroj: archiv autorky, 2015.